

A Hét

XXVIII. évfolyam – 1997. október 23.

Ára előfizetőknek 800 lej, szabadárusításban 1000 lej

Ágoston Hugó

Joggal és örömmel

Valahányszor bemegyek a szerkesztőségbe, el kell haladnom a volt Lenin-szobor vörösmárvány talapzata mellett. Rég nem a bronzalakra emlékeztem, leggyakrabban nem jut eszembe róla semmi. De néha mégis – arra gondolok: *vajon mi kerül a helyébe?*

Az üres szobortalapzatot akár jelképnek is tekinthetjük. 1989-ben valamit ledöntöttünk; aztán hét éven át nem történt semmi érdemleges; és most törhetjük a fejünket, hogy mi lesz az az új alakzat – *tartalom és forma* –, amit a helyébe állítunk.

Még csak a körvonalai látszanak, azok is elmosódottan. Még csak az *eltökélttség* látszik az irányváltásra, a jószándékú, olykor éppenséggel túlbuzgó *akarát*. De leginkább látszik – a rendteremtő szándék ellenére – a reformintézkedések szinte mindegyike után a társadalomban felvert porfelhő, *zűrzavar*.

Az *új formák kialakulása* gyakran történik kaotikusnak tűnő, az egyensúlyi állapottól távol eső folyamatok gyűrűjében. E jelenségek részesekek az ember nem láthatja át – sem időtávlátban, sem hovatartozásában – az *egészet*, érezheti, de nem tudhatja, hogy mi történik vele. Korunkban, inkább, mint bármikor, az újat vajdó válság világméretű. Olyan változások ontológiai és informális hatásmezijében élünk, amelyek *egy teljesen új, más világtérmezési és fogalomalkotási mód* megjelenéséhez vezetnek, annak megfelelően, ahogy a modernizáció eszméjét és eszményét a globalizáció váltja fel. Számunkra itt, Európa peremén ez a világtérmezés és nyelvezet szokatlan, nem ismerjük, nem tudjuk használni – mint ahogyan a globalizáció, a „világtársadalmasodás” újabb meg újabb fordulóit is csak elszenvedhetjük (jobbik esetben), de nem befolyásolhatjuk.

A „világ zűrzavarát” azonban sok alkotó „*helyi sajátosság*” erősítheti, s adhat neki egyedülállóan gazdag és színes jelleget. A mai román társadalomnak és közgondolkodásának vannak furcsaságai. Ezek egyikéről már írtam: amikor a NATO-csatlakozási offenzíva a

teljében volt, a lakosság kilencven százaléka óhajtotta a felvételt; ám ugyancsak a románok kilencven százaléka tartotta az állam legfontosabb, legtekintélyesebb intézményének az ortodox egyházat – azt az egyházat, amely ellenzi Románia NATO-tagságát.

De tekintsünk egy frissebb példát. A román lakosság túlnyomó többsége – azok, akikről még nem derült ki, hogy forradalmárok voltak – egyetért abban, hogy néhány igazi 1989-es forradalmárt leszámítva, a többiek jogtalanul élvezik a törvény nyújtotta előnyöket. Amikor azonban a kormány ezt a fonákságot meg akarja szüntetni, *ki áll mellé*, ki tüntet mellette? (Mert ellene sokan.) At kell alakítani az ipart? Fellázadnak a munkások. Korszerűsíteni kell az iskolát? Fellázadnak a diákok. Rendbe kell hozni az úthálózatot? Fellázadnak a járművezetők, akik az utakat használják.

Az általános elégedetlenség: tény, és tény az is, hogy *össztársadalmi válságot* tükröz, amit a kormányzat nem képes kezelni. Andrei Pleșu észlelte nemrég: nálunk a tiltakozó megmozdulásokra az jellemző, hogy mindenki *valami mást* akar, mint amit kimond, tulajdonképpen egyebet fájlal, mint ami ellen szót emel. Ezek a protestációk mélyebb rendellenességek tünetei.

A *társadalmi pszichopatológia* területén vagyunk tehát – a zavarok, amelyekről szó van, a mai román társadalom kollektív pszichéjének zavarai. Közismert, hogy aki lelki zavarban szenved, annak csökken a valóságmegítélési képessége, például minden hatást valóságosnak vesz. Nem tudom megállni, hogy e *hatások* között meg ne említsem ismét a hazai médiumok, különösen egyes úgynevezett ellenzéki kiadványok diverziós zavarkeltését, amelyek a szakma legelemibb erkölcsi szabályait felrúgva nyíltan *usztítanak*. Mire egyébre utazik ez a sajtó, mint a lakosság legyengült biológiai és idegállapotára, rossz lelkiismeretére, csökkent türeklenségére, alantas ösztöneire?

Kétségtelen, hogy ennek a sajátos tömeglélektannak „derüesebb” oldalai is vannak. A román elégedetlenkedőt, ha csoportban van, gyakran magával ragadja a játékos önfelvedtség, a lelkesedés – az, amit szintén Pleșu a *tiltakozás eufóriájának* nevez, hozzátéve: „Nehéz reformra készíteni egy olyan lakosságot, amely már az iskolapadban szadizmust és perverziót lát az igényesség mögött”.

Ha kívülálló volnánk, talán derülve néznénk ezt a tehetségpazarlást. De nem vagyunk kívülálló. Ami most Romániában történik, az *velünk* is történik, ugyanolyan meghatározóan, mint ami *közöttünk* – a többség és nemzeti kisebbségünk között – történik. Ami mindkét viszonyrendszerben rossz fejlemény: a kezdeti lelkesedés és remények után megint erősen körül kell néznünk, hogy kik is a szövetségeseink.

A román politikai gyakorlatnak nem erőssége az ígéretek betartása. Ez most történt (volna) meg először – a kormány be is tartotta (volna) a szavát; csak hogy színre lépett a belső ellenzék harci csapata, amitől az egész olyan lett, mint abban a viccben, hogy valaki két dolgot nem szeret: az apartheidot (antiszemitizmust, hungarofóbiát) és a négereket (zsidókat, magyarokat). A szélsőségeseknek, a sajtónak és nekik tulajdonítható, hogy ismét leplezetlenül lehet gyalázni a magyarokat, hangos tüntetéseken magyarellenes jelszavakat hallani.

Gondoljunk arra, hogy ez nemcsak a mi közérzetünket befolyásolja, hanem politikusaink idegeit, türeklenségét is próbára teszi, s nagyon megnehezíti a koalíció dolgát.

Természetesen nem én vagyok hivatott elsősorban eltöprengeni azon, hogy mi a teendő és hogy milyen játéktér adódik ebben a helyzetben. Azt hiszem, legfőképpen egyensúlyérzékre, nyugalomra és bizalomra van szükség – ez utóbbira már részünkről, „civiliek” részéről is. Bizalomra (mégis!) a kormányban, a koalíció összetartó erőben. És bár furcsának tűnhet, örömmel tölt el, hogy a koalícióban bizonyos értelemben nekünk a legkönnyebb. Számunkra a hatalom megszerzése nem cél volt, hanem eszköz, hogy törvényesen *kivívjuk jogainkat, és élhessünk jogainkkal*. Korántsem értünk el mindent, amit szerettünk volna, de olyan nagyon rosszul sem állunk. (Talán.)

Mi tudjuk, hogy mit kell arra a jelképes talapzatra állítani. *Justitia szobrát!*

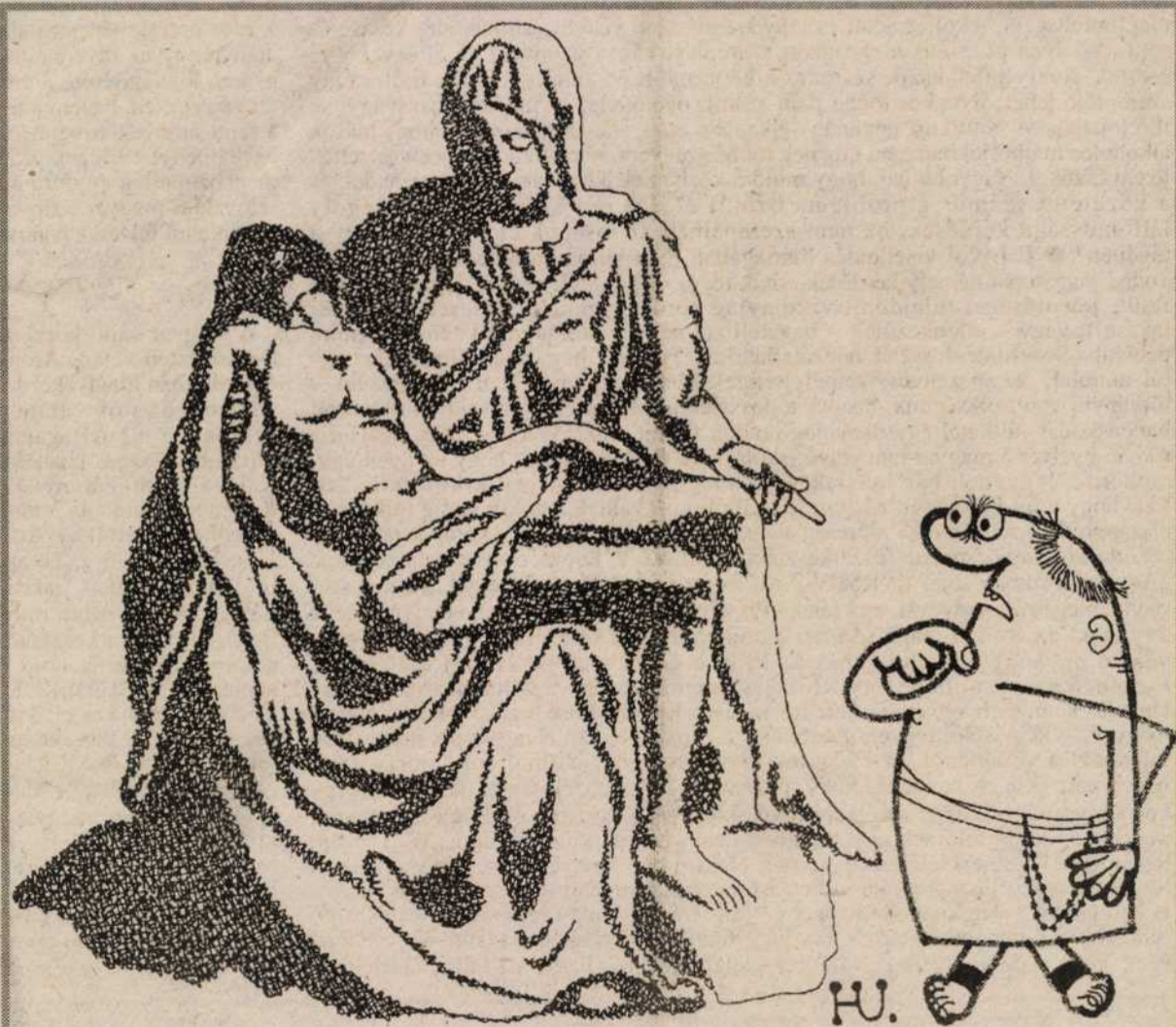
Korunk kikerülhetetlen kérdéseinek egyike: az átmenet társadalmi költségei kik számára jelentik a legnagyobb terhet?

Szűkítéssel: mit hoz(hat) azok számára, akiket helyi közösségként demográfiai fogyás és gazdasági forráshiány jellemző? Mit jelent az etnikai másság szociális terhet és/vagy kohézió-forrását megélők számára? És ott mire számíthatunk, ahol a peremlét nyomása hármas – demográfiai, gazdasági, kulturális – meghatározottságú?

(Bodó Barna: Azonosulás, elitek, peremlét)

A felugró szerkesztőknek Kádár intett, hogy fejezzék be a viccet, majd az ügyeletestől kért téjékoztatást a helyzetről – Moszkva, úgy látszik, nem kényeztette el túl pontos információkkal a hű szövetségeseiket. Kovács ezredes és „kisérete” hajnalig maradt: addig, amíg ki nem tűnt, hogy az orosz hajók visszafordulnak, a harmadik világháború elmarad. Akkor Kádár meghajolt a maga szögletes módján, és megkönnyebbülten távozott. Aligha hiszem, hogy túlságosan hatásos védelemmel állt készenlétben arra az esetre, ha Hruscsov nem hátrál és a bombák elkezdnek potyogni mindkét oldalon. Elvégre éppen Kádár fogalmazott valahogy úgy, hogy ha a szovjetek és amerikaiak elkezdik bombázni egymást, Magyarországnak az is elég, ami csak úgy véletlenül esik le útközben.

(Baracs Dénes: Maratoni)

Lapszámunkat Unipán Helga grafikáival illusztráltuk

EZREDFORDULÓ (Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. A *História*, a *Köznevelés*, a *Technika* és a *Természet Világa* kéthavi melléklete. I. évf., I. szám) **Göncz Árpád** A háborútól a demokráciáig című esszéjéből: „Az ország, amelyben élünk, az utolsó száz év során három háborút veszített el. Az első világháború következményeit ismerjük: a magyar történelem és a magyar történelmi tudat legnagyobb katasztrófája és megrázkódtatása volt, amely alapján rendezte át a jövőnk, s aminek következményeit mentálisan feldolgozni mindmáig nem tudtuk. A másodiknak az eredménye – a döbbenetes anyagi pusztításon kívül – a nemzeti szuverenitás elvesztése és egy negyven évi történelmi cenzúra volt, ami kettévágta ezer év bármily ellentmondásos, de szerves fejlődését, folyamatosságát, és ebben a vonatkozásban talán hasznos is, mert lezárt valamit, ami már csak képzelt valóság volt. S megteremtette a lehetőségét, hogy az elvesztett múlt helyén ma új alapon lássunk neki a jövő valóságépítésének. A harmadik a hidegháború – közös jellegzetessége, hogy mindet egy-egy szomszédos nagyhatalom uszályában, annak kényszerű vagy nem kényszerű szövetségeseiként, s nem az *önérdekek* védelmében «vítuk». Ha azt mondom, hogy a harmadik vereség – a hidegháború elvesztése – egyúttal politikailag előre lépést jelentő és a szuverenitásunkat visszaadó esemény is, attól még *valódi* háborús veszteség. Hiszen a Szovjetunió összeomlásának egyenes következményeként elvesztettük a piacainkat, amelyekre a magyar gazdaság negyven évi fejlődése épült. Szinte teljes piacváltásra és a piacváltással együtt politikai rendszerünk, társadalmi rendünk, értékrendünk, társadalmunk szerkezetének átalakítására kényszerültünk. Képzeljék a világ térképére – ha nem sérti nagyon magyar öntudatukat – a világ egészéhez mérve, icipici önmagunkat. Mert az: icipici.

Mégis: az utóbbi időkben, sokszor jártam idegenben, és mindig azzal az érzéssel jöttem haza, hogy Magyarország – bármilyen kicsik vagyunk is – külföldön képviselni nagyon könnyű. És kellemes. Mert bárhol tárgyalok, bárhol vagyok is mindig megkapom azt az elismerést, ami Magyarországot méltán megilleti, hiszen két világtörténelmi folyamatot indított útjára az utolsó ötven esztendőben. 1956-ban és 1989-ben. A kettő konvergált, és a végkifejletet jól ismerjük. A legutóbbi időkben meleg öleléseket és gratulációkat kapok Magyarországi gazdasági fejlődéséért és azért, hogy az ország milyen mértékben jelent ebben az atavisztikus gyűlöletektől fortyogó térségben *mentálisan* stabilizáló tényezőt. Valamint azért, hogy voltaképpen Magyarország szigeteli nyugat felé a balkáni zavargókat, azt a forrongó térséget, amely bizonyára földrajzi fekvése, történelme következtében, köztes-Európánál – azaz Csehországnál, Lengyelországnál, Szlovéniánál vagy minálunk – is jobban elmaradt a nyugati polgárosodás dolgában. Még ha legújabb kori történelmünk többé-kevésbé hasonló volt is. Mint ahogyan az a megrázkódtatás is, ami a magyar társadalmat éppoly felkészületlenül érte, mint az övéket. Felkészületlenül és álmok között. Azt hitük, hogy megtörténik a csoda: a veszélyhelyzetben létrejött egyesült Európa, az Európai Unió a veszély múltán immár keblére ölel bennünket és a többi, gondokkal küszködő egykori «rab» országot, és valami Marshall-segélyféle formájában talpra is segíti őket. A «talpra segítés» azonban követelményrendszer formájában fogalmazódott meg; azaz kinek-kinek joga és kötelessége önmagát a hajánál fogva kiemelnie az ingoványból, akár Münchenben bárónak. Aztán csatlakozhat. Persze érdekes volna összehasonlítani, hogy hány munkahelyet adunk Nyugat-Európának, és hányat kapunk mi onnan? Az a benyomásom, ha ezt a mérleget így vonnánk meg, bebizonyosodnék, hogy mi adunk többet. Ebben a kételyben nincsen sem rosszalás, sem ítélet, egyszerűen csak annak tudata, hogy a világ alakul, változik körülöttünk. S velünk együtt. Mi ennek a változásnak egyetlen kis eleme vagyunk, amelyik a maga kicsiségében is visszahat a világ változására, és nem lehet tudni, kié lesz az a pillaszárny, amelynek rebbenése megindít egy oksági láncot, egy messzeható folyamatot, mint 1956 és 1989 volt, és a folyamat azután egyre gyorsul, immár önmagától.”

22 (A Társadalmi Dialógus Csoport lapja, 40.) **Andrei Cornea** *Ügy-emberek* című vezércikkéből: „Nagyon sok politikust fűt a hiúság, a frivol, visszafojt-hatatlan vágy, hogy mindenki lássa és hallja őket. Valósággal rögeszméjüké vált, hogy minél több tévécsatornán minél több percen át legyenek jelen: e marionettek számára a sajtó egyfajta gyóntatószék lett. Frivol szereplési viselkedésük nem ismer szerénységet, jóérzést, de nem ismeri a politikus számára nélkülözhetetlen megfontoltságot, a kollegiálkával és szövetségeseikkel való együttműködés készségét sem. Az ilyen politikus megrögzött szereplési vágya azonosul az «ügygel», az esettel, amely jól fekszik számára a képernyőn és amellyel egy sajtóbotrány szereplője lehet; ilyenkor többé nem számít óvatosságra, se indokolt becsvágyra, se illó lojalitásra. A politikust ugyanúgy elkapja a «talk show» mákonya, ahogy mások alkoholos mámorjukban nem érznek többé szégyent, nem érzik, hogy elvesztették józan eszüket. Nagyobb baj, hogy mind e közben elsikkadnak nagyobb gondok és a közéletet számos álprobléma özönl el. De mit számítanak a mégoly létfonosságú kérdések, ha nem szerepelnek az újságok címlapján vagy a tévében? ● E frivol viselkedés önmagában nem volna annyira súlyos, ha nem vonná maga után némely kérdések, viták téves megítélését azáltal, hogy mértékben felüli jelentőséget tulajdonít viszonylag apró ügyeknek (Băsescu miniszter lakása), vagy – ellenkezőleg – bagatellizál nagy fontosságú vitatémákat (mint például a Securitate-dossziék hozzáférhetősége) azáltal, hogy azonosítja ezeket egy túl impulzív, ellenszenves személyiséggel. Mert nem egy «Ticu Dumitrescu» – törvényre van szükségünk, hanem a dossziékra. Más esetben a sajtótól bátorított hangoskodás túllépi a demagóg módon felfűjt reakciós ügyet, mint például a román nyelvét a magyar tannyelvű iskolákban. ● Kétségtelen, hogy az ilyen ügy-emberek, legyenek bár igaziak vagy megjátszottak, ízesítik közéletünket. Csakhogy a túl bőségesen adagolt fűszerből drog válhat. Amikor pedig mindenütt elszaporodnak az «ügyek», dőreség elvárni, hogy helyet kapjon a kompetencia is.”

Gabriela Adameşteanu főszerkesztő az RMDSZ V. kongresszusát kommentálja: „Amikor a román sajtó az RMDSZ-ről és csoportosulásairól beszél, közhelyszerűen emlegeti az «egy test, egy lélek» viszonylagos homogenitását, amelynek célja úgy mond az etnikai alapú területi autonómia. E klisé szerint minden magyar vezető ugyanúgy gondolkodik, de ki-ki a maga szerepe szerint cselekszik. Elegendő azonban, hogy egy RMDSZ-kongresszuson végighallgassuk néhány támadás kemény hangvételét és máris meggyőződünk e klisé hamis voltáról: noha a magyarság képviselői fegyelmezettebbek a románokénál, nem osztják mindenben ugyanazt a véleményt. ● Elég sok olyan beszédet hallhattunk, amely azt a benyomást keltette bennünk, hogy a szónokok az ellenzék tagjai, nem pedig egy kormányzóvetséges párté. Ez utóbbi státus még annyira új, hogy a romániai magyarság képviselőinek egy részében nem volt ideje tudatosulni. (Egyébként hasonló helyzetben leledzik a román elektorátus egy része is, mely túlzottan türelmetlen az új hatalommal szemben). De mindemellett elég sok pozitív hangot is hallhattunk: «Ha kilenc hónappal ezelőtt siránkoztunk, most nem tehetjük ezt». Sok RMDSZ-tag emlékeztetett, hogy 1996 novemberében szavazatuk nagy súllyal esett laiba a demokratikus rendszer győzelmében. (Ezért is) teljes mértékben

igazuk van, mikor azt kérik, hogy ne kezeljék őket mint ellenséget ebben az országban.”

DILEMA (246) Szintén az RMDSZ V. kongresszusát kommentálja **Mircea Iorgulescu** *Asszimiláció és integráció* című jegyzete, ebből idézzük a befejező részt: „Amikor a romániai magyar nemzeti közösség egy stabil intézményrendszer keretei között igyekszik megőrizni identitását, voltaképpen nem tesz egyebet, mint él a posztforradalmi Románia demokratikus és reformtörökései nyújtotta lehetőségekkel. A marosvásárhelyi kongresszuson ez külön hangsúlyt kapott. Az RMDSZ kormányzatszerelését nem lehet és nem kell jelképnek vagy éppenséggel dísznek tekinteni, de jelentősége nem is csökkenthető le holmi specifikus megoldások közös keresésére. Ellenkezőleg, az RDMSZ képviselőinek részvétele a kormányban és kormányintézetekben kezesség lehet arra, hogy ez a formáció nem szűkíti le tevékenységét kizárólag identitás vonatkozású foglalatosságokra. A magyar kisebbség és a román többség kapcsolatainak 1918. december 1-je utáni bonyolult, ellentmondásos, drámai történetére elkerülhetetlenül nyomta rá bélyegét a románok és magyarok között előző kapcsolatok emléke, ami nem keltett bizalmat, hanem ellenérzéseket és gyanakvást, ami nem múlik el egyik napról a másikra. Például a magyar közösség állandó rettegése a beolvadástól távolról sem indokolatlan, de a félelem ellenszere nem lehet egy hermetikus identitás-bezárkózás. A nemzeti közösségi identitás megőrzése nem zárja ki az állami

integrációt, ellenkezőleg, megkönnyítheti azt. Lehetséges ez annál inkább egy olyan pillanatban, amikor az integráció (a regionális, kontinentális és globális gazdasági-katonai rendszerekbe) elsőrendű teendő. Az integráció

voltaképpen az asszimiláció megelőzésének legjobb – vagy egyik lehetséges – garanciája. Amilyen mértékben az RMDSZ V. Kongresszusának sikerül tartósan stabilizálnia a specifikus közösségi érdekek és az állam közötti egyensúlyt, olyan mértékben válhat mérföldkő jelentőségűvé.”

HETI VILÁGGAZDASÁG (38) **Szabó A. Ferenc**, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tanára írja *Bumeráng* című jegyzetében: „A lakosságcsere kifejezés egyike korunk eufemizmusainak. Valójában – Visinszkij meghatározása szerint – azon módszerek összessége, amelyekkel lehetséges «... megszabadítani az országot a másik ország nemzetiségéhez tartozó személyektől...» A rossz emlékü szovjet vezető hírhedt definíciója a szlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt tárgyaló párizsi békekonferencián hangzott el 1946. szeptember 20-án. Az etnikailag egységes nemzetállam kiegészítésén fáradozó csehszlovák kormányzat minden eszközt latba vetett ugyanis, hogy megszabaduljon a területén élő magyar nemzetiségűektől. Kisebbségüket sikerült menet közben elűzni, nagyobb részük azonban szülőföldjén maradt. Az ő eltávolításukat szolgálta volna a lakosságcsere-egyezmény. Ennek alapját az a szlovák elképzelés alkotta, hogy a két országban körülbelül egyenlő számú szlovák, illetve magyar kisebbségi él. A szlovák fél irreális számokból, statisztikákból indult ki. ● Ezt tudta a másik fél is, ezért a békekonferencián résztvevő döntéshozók segítségével megkísérelte a fennmaradó szlovákiai magyarokat egyoldalúan kitelepíteni. Kétszáz ezer ember eltávolítását kezdeményezték. Úgy vélték ugyanis, hogy a még mindig ott maradó százezreket az úgynevezett reszlovakizáció révén könnyen tudják asszimilálni. A békekonferencián a nyugati hatalmak nem nézték jó szemmel az egyoldalú s a kisebbségi kérdések megoldásakor a humanitárius szempontokat megsértő döntéseket. Ebbe a koncepcionális kelet-nyugati véleménykülönbségbe hatolt be ügyesen a magyar diplomácia, és megpendítette azt a formulát, hogy befogadjuk a felvidéki magyarokat, de csak akkor, ha a területükkel együtt kapjuk őket. Amikor már konkrét területi javaslatokra is sor került, a szlovák fél ráébredt, hogy túlságos mohóságával rontott a pozícióján, hiszen kiderült, hogy olyan határ menti területekről van szó, amelyeken a kisebbségi kérdés a legegyszerűbben a határ módosításával oldható meg. A lakosságcsere «eredményeként» végül sikerült harminc ezer fővel több – mintegy százezer – magyart kitelepíteni hetven ezer szlovákkal szemben, de még mindig legalább hatszáz ezer magyar maradt Csehszlovákiában, miközben a magyarországi szlovákság gyakorlatilag fől számolóldott. A lakosságcsere-egyezmény következtében az ottani magyarok 16 százalékát elűzték ugyan, de az itteni szlovákság végképp diaszporává változott. Ezért napjainkban a két szomszédos ország népszámlálási adatai szerint a két kisebbség egymáshoz viszonyított aránya egy az ötvenhöz. Bumerángeffektus jött tehát létre 1946-ban. A magyarok kitelepítésére kérészokolt egyezmény nem a magyar népességet számolta fel véglegesen, hanem a magyarországi szlovákságot rendítette meg alapjaiban. Ha a fenti arányok ismeretében északi szomszédunk miniszterelnöke lakosságcsere-egyezményt emleget, akkor újra a bumeránghoz nyúl. Ugyanis kicsereelni csak megközelítőleg egyforma mennyiséget, értéket lehet. Tehát az ötvenhétszer több szlovákiai magyar Szlovákiából való eltávolításának igénye történelmi logikával óhatatlanul felveti a határkérdést. Vajon kinek van erre szüksége?”

Röviden

A magyar sajtó köszönti a 80 éves Szabó Magdát ● **HELIKON**: Monoszlóy Dezső: Isten veled, Áron – köszöntelek, Ábel (Tamási Áron születésének 100. évfordulóján a pályakezdés éveire emlékezik az egykori jóbarát); Szócs István: A félelem hőseiről – Bajor Andor 70 éves lehetne; Faragó József: Sütő András köszöntése a pusztakamarási falutalálkozón; Pál Zita: Az újító Petri György; Lászlóffy Csaba: Újabbkori fondorlatok XXXII.; Jankó Szép Yvette: Hamlet a Kalevalában; Terényi Ede: Zenei csevegések 6. ● **LÁTO**: Bogdán László, Kelemen Hunor és Vida Gábor regényrészletei, György Attila, Botár Emőke karcolatai, Szlafkay Attila esszéje Szilágyi Domokosról, Kinde Annamária, János házy György, Tompa Gábor, Balázs Imre József, Bárdos B. Arthur versei; Irodalmi kánkán – fiatal írók kerekasztal vitája ● **MÚZSA** (a marosvásárhelyi NÉPUJSÁG irodalmi-művészeti melléklete): Emlékezés Bajor Andorra: A 85 éves Benczédi Sándor köszöntése ● **HETI ÚJ SZÓ** (Temesvár): Kiss Ernő aradi vértanú tábornok leszármazottja, Benitzky Zoltán idézi fel családjá történetét 1776-tól napjainkig ● **CURIERUL NAȚIONAL**: Daniela Crăsnaru, a Ion Creangă Könyvkiadó igazgatója az első román író, aki megkapta az Egyesült Államok Rockefeller ösztöndíját, a napokban pedig az *Internationa Quaterly* amerikai irodalmi folyóirat díját. ● **MOLDVAI MAGYARSÁG** (a *Háromszék* kéthavi melléklete) Gazda László: Regele Matei Corvin; Ósz Erős Péter búcsúztatja Bodnár Endrét, az egykori moldvai magyar iskolák lelkes szervezőjét; Ince Dénes: Szent László király; Bajkó Sándor marosvásárhelyi nyugdíjas tanító csángóföldi emlékei a harmincas évekből; Gazda László a moldvai magyarság időszerű sorskérdéseiről ● **KÖZNEVELEÉS**: Bródy András professzor: Hogyan tanítsuk a közgazdaságtant? – Új műveltségterület a középiskolában ● **ÚJ SZÓ** (Pozsony) Dézsi Zoltán interjúja: mit tehet egy magyar prefektus Hargita megyében?

Barabás István

Ha egy kisebbség nem fél...

Utazás a Mura-vidéken (2)

Lexikoni címszó rövidségével:

Szlovénia területe 20252 négyzetkilométer, lakóinak száma 1 884 000. A jugoszláv föderáció gazdaságilag legfejlettebb tagköztársasága volt, amely Jugoszlávia nemzeti jövedelmének 20 százalékát adta. Vas, acél, barnaszén, ólom, cink és higanybányászat. Kohászat, gép és műszergyártás. Mezőgazdasága belterjes, az ország területének csaknem a felét erdőségek borítják. A téli sportok központja. Legnagyobb szlovén városok: Ljubljana, Maribor, mindkettő egyetemi város. Mind a két egyetemen van magyar tanszék, illetve Mariborban hungarológiai intézet.

Szlovénia területén a VI. századtól szlávok települtek le – a népvándorlás sodorta ide őket – a norikok, illirek, venétek, kelták szállásterületére. De nem olvadtak be a szétomlott népek maradáiba, hanem ők olvasztották magukba a népfoszlányokat. Önvédelmük államszervezésre készítette őket, és Krisztus után 620 körül létrehozták Karantánia fejedelemséget. Ma: Karinthia. Az első szlovén főváros a mai Klagenfurt városa. A frankok terjeszkedésével szemben nem védelmezi meg őket a hegyek koszorúja: ezek 745-ben ide is kiterjesztik az uralmukat. Eljutnak ettől keletebbre is, Pannoniába.

Önálló szlovén államiság összesen öt esztendeig állott fenn, 869 és 874 között, Kocelj fejedelem uralma alatt. Hosszú századokon át a szlovén népnek nem volt önálló állama, a frankok, a német-római birodalom császárai, a XIII. századtól a Habsburgok alattvalói. Bécsből nézve a szlovének országa két „örökös tartomány” volt a birodalomban: egyik Stájerország, a másik Karinthia.

Mi őrizte meg a szlovén népet és a szlovén identitást?

Ljubljana egyetemén, a magyar tanszék hallgatóinak is feltettem ezt a kérdést. A rokonszenves hallgatók, többségükben szlovének, arra szavaztak, hogy megmentő a nyelv volt, a nyelv megtartója pedig az irodalom.

De mikor még nem volt szlovén irodalom? Az anyanyelv mentsvára volt minden népnek, mikor Európában a latin a hivatalos, majd a Habsburgok birodalmában, II. József idején a német.

Magyar nyelvünk megőrzését is a népnek köszöni a költő, Illyés Gyula, megrázó versében, a *Koszorúban*:

*Újra a fű közt, a gazban, az aljban.
Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nádkúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
archa csap ostor –:
most mutatod meg,
most igazán – nekem is – mire vagy jó;
most a pedigred; a címered; hajszálgöykerednek
kőharapó erejét.*

Mikor nem volt írott irodalom, élt a folklór és a néphagyomány. A szlovéneknek talán még jobban összeforrott az írott és iratlan irodalom, mint más népeknél. France Prešeren, az egyik legnagyobb klasszikus szlovén költő Bécsben volt joghallgató, de a császárvárosban sem németté vált, hanem szlovén romantikussá. A népköltészetben gyökeres verseivel irodalmi szintre emelte az anyanyelvet. Ugy írt, azzal a szándékkal, hogy versei visszatárljanak a néphez, részévé váljanak a szlovén népköltészetnek.

Petőfi-sors, Petőfi alapállás.

De Prešeren, egy elnyomott nép fia, akinek a nemzetét sokan egyszerűen tagadták, még tudós körökben is, nemzeti bántottságában sem vált más népek vagy éppen a német-osztrák elnyomók ellenségévé. Úgy volt szlovén hazafi, hogy mindvégig a népek testvériséget hirdetett. Egyik költeménye most az önálló szlovén állam himnusza:

Minden nemzet áldott legyen...

Kölcsey, mondom magamban, a mi himnuszunkra gondolva. Prešeren egyszemélyben volt a szlovén Petőfi és a szlovén Kölcsey.

Nemcsak az ezer esztendő német uralom alatt volt a szlovén nép legerősebb menedéke a nyelv, hanem „a nagyobbik szláv testvér”, a szerbek hatalma alatt is, 1918 után.

Távolról, idegen fül számára egyazon nyelvnek tűnik mindegyik délszláv nép nyelve: a szerb, a horvát, a szlovén, a montenegrói és a macedon. Ebben a tévedésben leledztek a békeszerző nagyhatalmak is Párizsban, midőn egyazon állami keretbe parancsolták a délszláv népek mindegyikét. Ebből aztán kezdettől fogva roppant sok ellentét fakadt, és ez végül odavezetett, hogy a nagy gonddal és elképzelt igazság szerint kiépített Jugoszláv Királyság, majd utóda, a még körültekintőbben átszervezett Jugoszláv

Szövetségi Népköztársaság a belső feszítéstől összeroskadt, szétváltott darabjaira.

Mit mond erről a mai hivatalos Szlovénia? Egy 1991-ben kiadott monográfia így jellemzi a szerb nyelvi, állami hegemoniát: „Bár Szerbia a háború kezdetén, 1914-ben kijelentette, hogy minden délszláv felszabadítására törekszik, ezt pusztán a népek Szerbiához csatlakozásaként értette. E módon rendezte be az új, nagyon sokrétű katonai, központosított államát a Duna és az Adria, valamint a Balkán szíve között. A nemzetei közt fennálló nagy különbségeket

–Ez a két nyelv igen sokban különbözik, nemcsak az írásmódjában. A szlovén nyelv a lengyelhez és a cseh nyelvhez közelebb áll, mint a szerbhez és a horváthoz. A szerbek nagyon sok török szót vettek át, a hosszú oszmán uralom idején. Nálunk, a mi nyelvünkben inkább az olasz szavak honosodtak meg, főleg a tengerparton.

Tito marsall nem tudta volna mindezt? Hiszen szlovén és horvát szülők gyermeke. Talán éppen ezt akarta elfelejteni szenvedélyes szerbesítésével. Mert a szerb-horvát nyelvi kényszerházasság éppen olyan hatalmi csíny volt, megtévesztés, becsapás, mint a titoista uralom utolsó időszakában kitalált „jugoszláv nemzetiség”. Ezt is azért találták ki Belgrádban, hogy megkönnyítsék a nem szerb népek fiainak elszerbesedését, megkíméljék őket a renegetok – egyébként eléggé ritka – lelki-furdalásától.

Szomorú, hogy a 170 ezres lélekszámú „jugoszláv nemzetségi” népcsoport tagjai – Rehák László kiváló tudású és rendíthetetlen magyar hűségű délvidéki író szerint – legtöbbször tegnap magyarok voltak!

Maribor egyetemén, a magyar tanszéken Varga József költőt, tanszékvezetőt is kérdeztem, hogy mi őrizte meg a szlovén népet hosszú elnyomatottsága alatt? A nyelvet említette ő is. A nép nyelvét, amely egységesítő nemzeti nyelv nélkül is betöltötte szerepét. Igaz, hogy a szlovén nyelvnek 47 nyelvjárása van, mégis egybeforrasztó erő volt.

Még két fontos megőrző nemzeti erőt nem szabad elfelejteni. Egyik a reformáció vallási mozgalma volt, másik az 1848-as európai szabadságmozgalom.

Száz évet engedélyezett itt az idő a reformáció lutheri

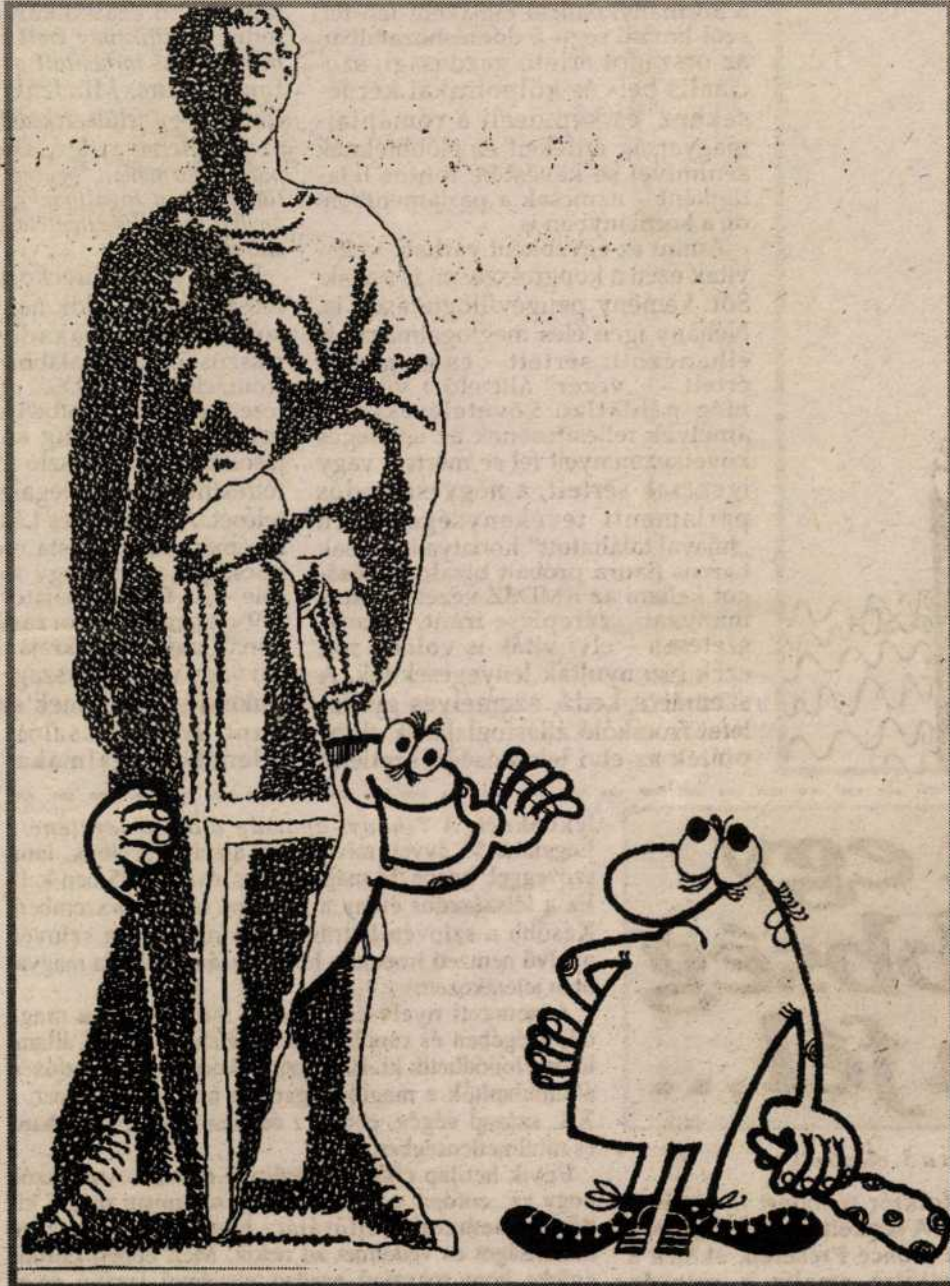
változatának, a XVI. században. A bécsből irányított ellenreformáció viszonylag hamar győzedelmeskedett. De abban a században a protestáns papok, írástudók ötven szlovén nyelvű könyvet adtak ki. Vallásos műveket, de világi alkotásokat is, például egy szlovén nyelvtant. A nemzeti nyelvű imádságok elterjedtek a nép körében és megtartó erőnek bizonyultak.

Október 31-e állami ünnep és munkaszüneti nap a Szlovén Köztársaságban. A reformáció emléknapja. Az 1990-es évtizedekben még nem szerepelt a kötelező ünnepnapok között. Az önálló Szlovénia alapítói tették piros betűs nappá. Abban az országban, amelynek hívó lakossága szinte teljes egészében római katolikus. A többségi vallás türelmessége magyarázná október 31-e ünneppé avatását? A szlovén katolikus egyház a reformáció hatására vált még inkább a nép egyházává, a hazafias törekvések megtestesítőjévé.

Szlovénia államalapítói a protestantizmusnak a nemzeti ébredésben játszott fontos szerepét ismerték el az ünneppel.

Ez a nemzeti ébredés jelentkezett Szlovéniában, világi színjében, a 48-as európai forradalmak visszhangjaként. De a szlovén világi irodalom már egy évszázaddal előbb megszületett, ellenállásként az osztrák felvilágosult abszolútizmus németesítő törekvéseivel szemben. A költők, írók a nép nyelvéből merítettek. Valentin Vodnik, az első jelentős szlovén

(Folytatása a 4. oldalon)

és érdekelteket csupán kemény kézzel lehetett uralni.”

Egy ország életében sok mindent uralni lehet, gazdaságot, pénzügyeket, sajtót, könyvkiadást, intézmények rendszerét, csak a nyelvet és a lelkeket nem. Pedig Tito egyik nagy álma volt, hogy „egységessé” ötvözze legalább a délszláv népeket, ha már az „idegen” magyarokat, románokat, albánokat vagy a nagy kitelepítés, gyilkosság-sorozat után megmaradt németeket nem lehet. Pártvezéri szinten elrendelte a szerb és a horvát nyelv „egyesítését”. Szerbiában szerb-horvát lett belőle, cirill betűkkel, Horvátországban horvát-szerb, latin írással. A szlovén kimaradt ebből a nyelvi unióból, a belgrádi vezér talán azzal a mellékgondolattal élt, hogy legfennebb „kiderítik”: a szlovén nem is önálló nyelv, sőt nem is nyelv, csak a horvát egyik nyelvjárása. Efféle nyelvészek is állítottak valaha.

Milyen volt gyakorlatban a délszláv nyelvek titói „egyenlősége”? Muszter Miki festőművész, akit már volt alkalmam emlegetni, így felelt, keserű gúnnyal:

– Félábrú egyenlőség volt.

– Vagyis?

– Minden jugoszláviai népnek kötelező volt szerbül tudnia, de a szerbeknek nem kellett tudniuk semmilyen más nyelvet, az övékén kívül.

Tulajdonképpen nem egybefogó nyelv-e a szerb, amelyen a jugoszláv föderáció szláv népei megértették egymást?

Félelmek

No lám, hová vezet a félelem és a tudatlanság, együttesen. Art írja valaki – és nem akarja és nem akarhol –, hogy „az RMDSZ elérte már azt, hogy egyes megyékben az iskolákban magyarul tanítsanak! Figyelem! Nem a magyar a nyelv tanítását, hanem a magyar nyelven tanítást érte el!” E hasábkon már említettem a szerző nevét (Alex. Ștefănescu) és a lapét is (*România liberă*), amely a múlt év novemberéig Romániában az ellenzék egyik legfontosabb szócsövének számított, az ellenzék, a Demokratikus Konvenció választási győzelmét követően pedig kormánypártinak lehetett tekinteni. Mivel a Ciorbea-kormány volt az, amelyik azt a bizonyos sürgősségi kormányrendeletet meghozta az llescu-és PDSR-uralom alatt megszavazott, diszkriminatív jellegű tanügyi törvény módosítására, az egyszerű logika szerint ebből az következik, hogy a *România liberă* nevezett Alex. Ștefănescu úr által kontrázza a kormányt, legalábbis az oktatáspolitikában.

A kérdés persze sokkal bonyolultabb. Például ha végiggondoljuk, hogy amikor még álmodni sem lehetett egy Romániai Magyar Demokrata Szövetség formátumú szervezetről, a Ceaușescu-diktatúra pedig teljében volt, és „egyes megyékben az iskolákban magyarul” tanítottak – akkor a cikkíróról furcsa következtetéseket vonhatunk le. Alex. Ștefănescu, a jeles publicista és író bizonyára nem tudja, hol él, mert ha tudná – bármilyen indulatok vezessék is –, bizonyára másképp fogalmazna. Visszasírná nyíltan Nicolae Ceaușescut, amint azt Corneliu Vadim Tudor és Adrian Păunescu a közelmúltban nemegyszer megtette (legutóbb az *Antena-1* Tévécsonomán védtek meg a kivégzett diktátor emlékét azokkal szemben, akik nácinak merték nevezni őt) utóvégre Ceaușescu és kiszolgálói mindent megtettek azért, hogy lélekszámban és lélekben elfogyjanak ebben az országban azok, akik magyarul vagy németül vagy szlovákul vagy törökül akarnak az iskolában tanulni, és nem elégednek meg anyanyelvük heti két-három órában történő tanításával. A népszerű bukaresti napilapban egy ilyenfajta nosztalgikus hang idegenül hatna, sőt feltételezem, hogy a szerkesztők eleve elzárkóznának hasonló gondolatok, vágyak közvetítésétől. Ami nem jelenti azt, hogy 1997 őszén ne akadnának olyan munkatársaik, akik ugyancsak döbbenet és felháborodottan regisztrálják az RMDSZ „szemtelenségét”, követelőzését, a koalícióra és a kormányra gyakorolt nyomását – a romániai magyarságot kivételezett helyzetbe hozandó. Hogy mik ezek a kivételes jogok, amelyekről ma szó van? Hát a kétnyelvű táblák a nemzeti kisebbségek (tehát nem csupán a magyarok) által legalább 20%-ban lakott helységek határában, a történelemnek és a földrajznak román tankönyvek magyar nyelvű változatából történő tanítása. A magyar

egyházi és közjavak visszaszolgáltatása még igazából be sem került az élesem vitatott témák közé, minthogy e téren csak néhány épület visszaadásáról van szó egyelőre, a végrehajtás pedig alighanem odább van.

„Nem értem a parasztpártiakat, a liberálisokat és a demokratákat – írja a *România liberă* egyik utóbbi vezércikkében a tekintélyes Octavian Paler, a lap tiszteletbeli igazgatója –, miért nincs bennük annyi férfiaság, hogy koalíciós partnerrüknek, jelesen az RMDSZ-nek felhívják a figyelmét: erőltetve a dolgot, lényegi segítséget adnak a román szélsőségeseknek, hogy a jelenlegi nehézségek közepette felkavarják a kedélyeket, a demokráciát kihasználva a demokrácia ellen lépjenek fel, és a nemzeti érdekre hivatkozva demagóg módon rikkolozzanak, és történelmi tragédiába taszítsák Romániát.” Mit kellene tehát tennie Paler szerint az RMDSZ-nek és a kormánynak? Ne tartsa be ígéreteit, várja be az időt, amikor majd mindenki egyetért a különben már állami szinten Romániában is korábban elfogadott európai normák betartásával, és nem fogja féltetni tőlük többségi jogainak, nemzeti identitásának csorbulását? A dologban a furcsa, hogy erdélyi körútján ugyanebben a szellemben nyilatkozott a mai bukaresti belügy-miniszter...

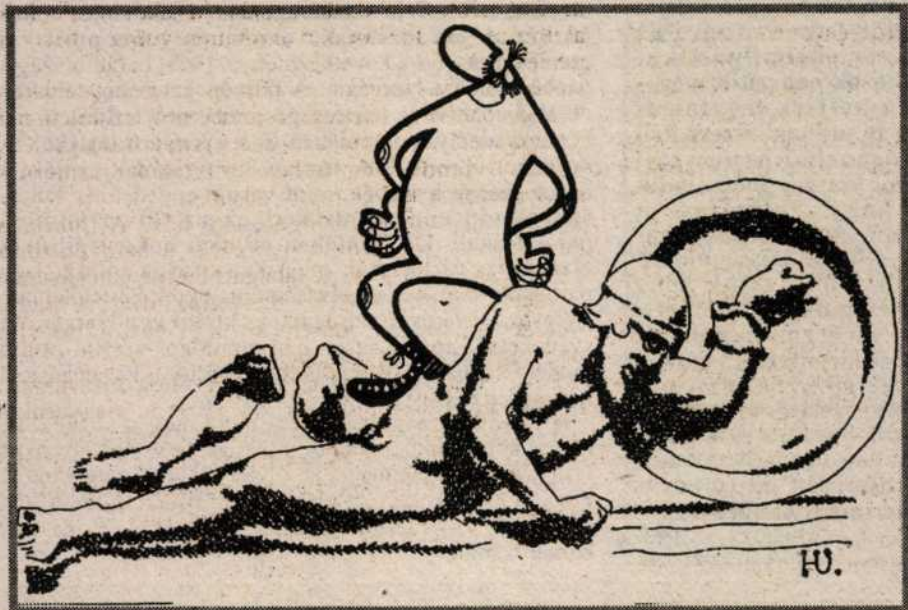
As olvasó azt hiheti, hogy ismételjük magunkat, holott a politikusok és vezérpublicisták teszik ezt. Hetek múltán, „európai fájdalomról?” pontosabban Románia Európát hívó fájdalomairól nyilatkoznak illetékesek és cikkeznek az újságok – és a tévé képernyőjéről, a lapokból az előző hónapokat és éveket

Félúton

meghaladó sűrűséggel és hangerővel sugárik az értetlenség, a magyarellenesség, némely fórumokról az idegenyűlölet. Az élen továbbra is a mostanság triumvirátusként emlegetett, három különböző párthoz tartozó szónok áll: Corneliu Vadim Tudor, Gheorghe Funar és Adrian Păunescu. Amit ők Kolozsvárt (azon a bizonyos „másik téren”, az Avram Iancu szobor előtt), majd az *Antena-1* stúdiójából produkáltak, valóban a hitleri demagógia iskolapéldája, pontosan jelezte ezt a román sajtó egy része. A veszélyt számos publicista érzékelt, érzékeli (vajon az érintett politikusok, a kormánykoalíció tagjai érzékeli-e ugyanígy?); némelyek és éppen a tömegeket leginkább befolyásolni képes újságok meghatározó emberei – ha más oldalról is, mint Octavian Paler – visszafordítják a vádakot a RMDSZ-re, sőt minden romániai és nem romániai magyarra. Szerintük a gögös, az összeférhetetlen, az uralkodni akaró magyarok tereintik a veszélyhelyzetet, segítik a szélsőséges románok összefogását. Ion Cristoiu (ma a Național éppublicistája) és Cristian Tudor Popescu (az *Adevărul* főszerkesztője) képernyőre vitt beszélgetése ugyanígy társadalomlélektani tanulmány tárgya lehetne, mint Vadimék kis (néha hangzavarba fulladó) tévé csevegye.

Micsoda frusztrációk várnak itt megfajtásra és egyszer valamikor feloldásra is!

A *Félúton* című sorozat írásai a budapesti Magyar Hírlapban és a bukaresti *A Hétben* jelennek meg.

Októberi emlék

Kereken hetven évvel ezelőtt, 1927 októberében három barát ebédelt együtt a párizsi Casenave étteremben: Panait Istrati, a román származású francia író, Krisztián Rakovszkij, a Szovjetunió párizsi nagykövete és Borisz Szuvarin, akit fegyelmetlenség és nonkonformizmus vádjával két évvel korábban zártak ki a kommunista pártból és a III. Internacionáléból. Istrati Moszkvába készült: meghívták, hogy vegyen részt az októberi forradalom tizedik évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségeken. „A balkáni Gorkij? – Romain Rolland nevezte így – már közzétette első regényeit, köztük a *Kyra Kyralinát*, s nevét gyorsan szárnyra kapta a világhír. Büszkén és örömmel nézett a közeli utazás elébe. Jóllehet nem volt párttag, megannyi kortársához hasonlóan, akiben a szociális érzékenység ébresztette fel a lázadás szellemét, a társadalom összes bajaiért a kapitalizmust hibáztatta, és ifjúkorától fogva hitt a kommunizmusban.

Rakovszkij is Moszkvába készült, ő azonban tele volt aggodalommal. Kormányra hazarendelte, és a forradalom egykori hőse, Lenin közvetlen munkatársa nem tudhatta, mi vár rá otthon. Lenin halála után a párt élére Sztálin került, de az egykori forradalmárok nem állottak egységesen mellette. Sokan közülük ellenlábasa, Trockij köré tömörültek. Mint régi harcostársa, Rakovszkij is vele tartott. Tisztában volt azzal, hogy a két csoport közötti ellentét elmélyült, nem gyanította azonban, hogy ennek milyen kifejtete lesz.

Mindezeket Szuvarin 1981-ben papírra vetett visszaemlékezéséből tudjuk. Hármójuk közül ő volt az első, aki a kommunizmusból kiábrándult, és aki egyúttal arról is meggyőződött, hogy a hamisnak bizonyult álomról el kell mondani az igazat.

Istrati és Rakovszkij vonatra szállt és másnap elutazott Moszkvába. Az író gondjaikba vették a szovjet elvtársak, és rövidesen országjáró körútra vitték, hogy megismerje – ahogy akkoriban mondták – a szovjet valóságot. Mindjárt érkezésekor barátja is akadt, az ugyancsak szimpatizáns görög író, Nikosz Kazantzakis személyében. Egy rövid görögországi kiruccanást leszámítva, a következő másfél évben együtt jártak be széltében-hosszában a Szovjetuniót: északon Arhangelszkij és Murmanskij vezetett az útjuk, délen a Krím-félsziget és a Kaukázus látta őket vendégül. Jó kommunista szokás szerint mindenütt ünnepelték és kényeztetették őket. 1928 augusztusában Istrati hajókirándulásra indult a Volgán. Kazán, Szamara, Szaratov voltak útjának állomásai, majd szeptember 18-án megérkezett Asztrahánba. Közel egy év múltán az író itt viszontlátta Rakovszkijt.

Időközben, 1927 decemberében megtartották az SZKP XV. Kongresszusát. Amikor Rakovszkij lépett a szónoki emelvényre, lehurrogták, beszédét közbekialításokkal megzavarták majd egyszerűen beléfojtották a szót. Elvbarátai belátták, hogy a Sztálinnal való szembe fordulás céltalan, feladták a küzdelmet és önkritikát gyakoroltak, kijelentve: „Nincsenek elvi ellentéteink a párttal.” Hithű kommunistához illően azonban Rakovszkij nem adta fel a pártba vetett bizalmát, fegyelmetlenül, zokszó nélkül tűrte a mellőztetést, és igyekezett eloszlatni barátjának a szovjet rendszerre vonatkozó kétségeit. A város bűzlik – jegyezte fel első élményeit Istrati – járvány pusztít, a legjobb szálló pedig, ahol elszállásolták, hemzseg a poloskától. Rakovszkij ellentmondott neki. Poloskák? Lehet, hogy van egy-kettő, de ami fontosabb ennél: a szovjet rendszer nagy eredményeket ért el a betegségek leküzdésében és a közegészségügy előmozdításában.

Istrati tele van nyugtalanító kérdésekkel, ám Rakovszkijtól hiába vár ezekre választ. Pedig az egykori forradalmár megbízik benne, nemcsak meggyőződéséért, de amiatt is, hogy mindketten románok. Rakovszkij Bulgáriában született ugyan, de román állampolgárként nőtt fel, miután az orosz-török háború nyomán Dobrudza Romániához került. „Homérosztól eltérően két ország versengett azért a dicsőségért, hogy ne tekintsék szülőhazámnak” – mondotta később, a kiutasításokra célozva, amelyekből élete során összesen hat ízben volt része. Orvosi tanulmányokat folytatott Svájcban, ott ismerkedett meg Plehanovval, Axelroddal, Roza Luxemburggal. Berlin, Montpellier, Szentpétervár élete következő állomásai. Oroszországból rövidesen kiutasítják mozgalmi tevékenysége miatt. Anyagi támogatást nyújt a még szinte ismeretlen Lenin kezdeményezte újság, az *Iszkra* megjelenítéséhez, amelynek maga is munkatársa. Az első világháború kitörésekor a Szocialista Internacionálé egyik vezetője, részt vesz a zimmerwaldi konferencián. Trockijhoz fűződő barátsága sodorja a bolsevik táborba. 1919-ben egyike azoknak, akik a Kommunista Internacionálét létrehozzák. Ugyanabban az évben Lenin az ukrán pártvezetés élére állítja, azzal a megbizatással, hogy teremtsen rendet az országban. Feladatát sikeresen teljesíti, 1923-ban azonban leváltják. Következnek a diplomáciai megbizatások, előbb Londonban, majd Párizsban. A XV. Kongresszus után másokkal együtt őt is végleg félreállítják. Karrierje ezzel befejeződik. Szuvarin véleménye szerint nemcsak hivatásos forradalmár volt, hanem nagy műveltségű, tehetséges ember.

A XV. Kongresszus egyebek mellett arról nevezetes, hogy ekkor fogadták el a mezőgazdaság kollektivizálásának programját. A nagy kulákdözsések, a deportálások, a sztálini terror tobzódása még csak ezután következik. Istrati azonban nyitott szemmel jár-kezel az országban, látja a rendszer hibáit, eljutnak hozzá az emberek panaszaik. Az elégedetlenség többségükben nem ellenségei a kommunizmusnak, abban a hiszemben teszik szavát kifogásaikat, hogy a hibák kijavíthatók. Ebben a szellemben éli át Istrati is mindazt, amit látott és tapasztalt. Röviddel a Szovjetunióból való távozása előtt különösen megrázta a „Ruszakov-ügy”. Hajsztát indítanak egy hatgyermekes, idős munkás ellen, mivel valaki be akar költözni a lakásába. Istrati ismeri a családot – Ruszakov egyik lánya a Pierre Pascal felesége, másik a Victor Serge-é – és felháborítja az, ami velük történt. Szaladgál jobbra-balra, közbenjár az érdekükben, és fokozatosan megérti, hogy nem egyszerű véletlenről van szó, hanem ilyen a szovjet valóság, ez a pártbürokrácia természete.

Párizsba visszatérve megosztja Szuvarinnal kétségeit és egész csalódottságát. Elmondja azt is: elutazása előtt két levelet intézett a párt Központi Bizottságához. Továbbra is hisz a kommunizmusban és a forradalomban – írta –, de nem tudja tétlenül szemlélni azt, amivel nem érthet egyet, ezért engedélyt kér, hogy nyilvánosan is szavát tegye negatív tapasztalatait. Leveleire nem kapott választ. Tanácstalan. Szuvarin biztatja: írja meg kendőzetlenül szovjetunióbeli élményeit. Az író habozik. Szabad-e őszintén beszélnie? Szabad-e titokban tartania mondanivalóját? Először egy vele készített interjúban töri meg a csendet. Arról beszél, hogy utazása során fokról-fokra ismerte meg a szovjet valóságot, de csak az utolsó három hónapban tudta a maga igaz voltában látni, miután megtört a varázs és lehullott szeméről a fátyol. Romain Rolland figyelmeztető levele azonban megállásra szólítja fel....

Félúton

Vigyázz a város tisztaságára, és kísérd ki a komphoz a svédek!

Messziről nézve a dolgot, olyan érzése támad az embernek, mintha csak egy skandináv identitás létezne. A külföldi sztereotípiák szerint a skandinávok jómódú protestánsok, racionalisták és felvilágosultak, van egy jól működő gondoskodó államuk, meglehetősen szabadosak az erkölcs dolgában, és szinte intézményesen törekednek az egyszerűségre. Mégis igen nagyok a különbségek az egyes skandináv országok között. Mindháromnak igen szabatos elképzelése van a szomszédairól, és ezek az elképzelések nem kis szerepet játszanak a nemzeti azonosság lényegének meghatározásában. Ha a maga teljességében próbáljuk áttekinteni a kérdést, ajánlatos a skandináv háromszöget a bináris viszonyok rendszereként leírni.

A nacionalizmus 19. századi teoretikusai szerint, közéjük számítva Mazzinót is, csak egy skandináv nemzet létezik. Már csak azért is, mert a három ország története szorosan összefonódik. Errefelé a középkor óta igen sok volt a háború, a rövid ideig tartó szövetség, a határvita. A három ország kulturálisan olyannyira rokon, hogy a három nyelv kölcsönösen érthető, mintha csak egyazon nyelv dialektusai volnának. A gazdasági integráció nagyon erős, és – jóllehet Dánia és Svédország már belépett az Európai Unióba –, a három ország között teljesen szabad a közlekedés, még útlevél se kell hozzá. De a három ország bizonyos értelemben túlságosan is közel áll egymáshoz, ezért is törekednek arra, hogy mindhárom egyetelmű elválasztó vonalat vonjon maga és közvetlen szomszédja között. Nem véletlen, hogy a másik képének kialakítása olyan fontos a nemzeti identitás meghatározásában. A kölcsönös sztereotípiákat általában a barát- és ellenségképnek valami egészen különös keveréke jellemzi; mindez azokra a kétértelmű tréfákra emlékeztet, amelyek a rokonsági viszonyokat regulázzák némely afrikai társadalmakban.

A dánokról, norvégokról és svédekről szóló viccek rendkívül elterjedtek a gyerekek között: a svéd mindig a felvilágosodás gyermeke, gazdag és arcátlan, a dán dekadens hedonista, a norvég pedig műveletlen tahó. Amiként ezt a jól ismert vicc is bizonyítja: egy svéd, egy dán meg egy norvég hajótörött valahogy kievickél egy lakatlan szigetre; amikor nagy nehezen partot érnek, megjelenik egy szellem, és közli velük, hogy teljesíti három kívánságukat. A svéd ezt mondja: „Haza akarok menni, vissza a kényelmes és tágas faházamba, a Volvóhoz, a videóhoz, az elegáns Ikea bútorok közé”; majd eltűnik. A dán meg ezt: „Haza akarok menni a kényelmes koppenhágai lakásomba, ott majd leülök a kanapéra, felteszem a lábam a dohányzóasztalra, az én szexi *girl-friendem* és egy doboz szőke sör oldalán”, majd ő is eltűnik. A norvég egy kicsit gondolkodik, majd ezt mondja a szellemnek: „Olyan egyedül érzem magam, én azt szeretném, ha a két barátom visszajönné...”

A norvégok: tahók és beképzettek

A Skandináviát alkotó három ország közül kettő Európa legöregebb, egy pedig Európa legfiatalabb nemzetállamai közé tartozik. A norvég királyság, a pestisjárványt követő összeomlás után (1348-1350), négy évszázadig Dániának lesz a tartománya, majd a napóleoni háborúk után svéd kézre kerül (1814), mintegy kárpótlásért az Oroszországhoz csatolt Finnországot elvesztéséért. Norvégia csak 1905-ben szerzi vissza függetlenségét, amikor – fél évszázados modernizáció és a nemzettudat megerősödése után – békésen elszakad Svédországtól. Fiatal, alig százéves államról lévén szó, nem csoda, hogy a nacionalizmus sokkal erősebb itt, mint a szomszédos országokban. Egy 1995-ben végzett közvéleménykutatás szerint a norvégok 96 százaléka még ma is megünnepeli az alkotmány napját, amely a 19. században a svéd uralom elleni tiltakozásnak volt az ünnepe. A norvég iskolai tankönyvek sokkal inkább át vannak itatva nacionalizmussal, mint a szomszédos országok tankönyvei, sőt, még a kutatási programokból, a könyvkiadók katalógusaiból is kiérezni ezt a nacionalizmust.

A 19. század második felében kijegesedett nemzeti mitológia, amely mindmáig teljesen áthatja a hivatalos jelképeket (gondoljunk csak az 1994-es téli olimpiával kapcsolatos hivatalos propagandára), általában Norvégia

A *Liber* – Párizsban szerkesztett nemzetközi könyvszemle – legutóbb a skandináv országok kultúráját bemutató összeállítást közölte. Ebből vettük át a főszerkesztő, Pierre Bourdieu bevezető jegyzetét és az Oslói Egyetem szociálintropológia tanárának esszéjét. A *Liber* magyar nyelvű változata az *Elet és Irodalom* mellékleteként jelenik meg.

világtól elzárt mezőgazdasági jellegét állítja előtérbe. A norvégok Dániát a városi burzsoáziával meg a sznobizmussal, Svédországot pedig az arroganciával és az államhatalommal hozzák kapcsolatba; Norvégia viszont a megóvott természeti környezetet és a falusi életmódot jelenti a norvégok számára. Bár vannak Norvégiában is nagyvárosok, a norvégoknak elsősorban a táj és a nemzeti hagyományok a szimbólumaik, ez teszi lehetővé számukra, hogy páratlanul különböztesse meg magukat közvetlen szomszédaitól. A mai norvégok szemében Svédország teljesen alá van vetve a bürokratikus racionalizmusnak, a felvilágosodás ideológiájának, Svédország az ő szemükben tekintélyelvű és központosított állam, a határtalan arrogancia birodalma. A dánokat viszont barátságos és könnyen kezelhető, vidám és udvarias népek tartják.

A svédek: modernnek és merevek

Amikor August Strindberg, néhány évvel a Svédországtól való elszakadás után, beutazta Norvégiát, azt jegyezte fel naplójába, hogy Norvégia saját hazájának tragédiájára emlékezteti. A fiatal és a jövő felé nyitó új állam azt a mozdulatlanságot, azt a pangást juttatta eszébe, amelyben Svédország vesztegelt. Ő Svédországot – szemben Norvégiával – elöregedett,

Pierre Bourdieu Előszó

A skandináv országok, amelyek első pillantásra közeli és ismerősek, csak akkor mutatkoznak meg teljes másságukban és egyediségükben, ha túllépünk az olyasféle jelzőszavakon, melyek oly gyakran befolyásolják az idegenekről való gondolkodásunkat – szociáldemokrácia, lutheránizmus, puritanizmus –, avagy az olyan, egyetemesnek mondott művészek csalóka közelségén, mint Ibsen, Strindberg vagy Bergman, és igyekezünk újra megérteni azokat a történelmi cselekvéseket és hagyományokat, amelyeknek ezen országok a termékei. Elsősorban a sajátosságaik a közösek bennük, amelyeknek forrása az az életmód és a társadalmi kapcsolatok szabályozásának az a típusa, melyet sokan példamutatónak tartottak és tartanak ma is (a skandináv „modell”). Ugyanezek a sajátosságok meg is különböztetik őket egymástól, s azokból a harcokból erednek, amelyeket mindjűknek meg kellett vívniuk, abból a történelmi munkából, amelyet el kellett végezniük, hogy megerősítsék saját identitásukat, vagyis szomszédaihoz viszonyított másságukat. Ezek a nemzetek nem valamiféle ősnemzessel jöttek létre, hanem értelmiségiek hosszas munkájának eredményeként, amely tovább él abban, amit nemzeti érzésnek szokás nevezni, és főként egyfajta habitus iránti vonzalomban. Így például az utolsóként érkezett északi nemzet, a norvég esetében a paraszt-ságban megtestesülő eredendő tisztaság magasztalása formálja, szervezi, orientálja meg ma is a társadalmi létezés egészét, az irodalmi vagy művészeti életet éppúgy, mint a politikait, meghatározzán az életstílusokat és a gondolkodásformákat.

Az európai (és más) nemzetek tagjai között a valóságos kommunikációt és ennélfogva az igazi közösséget ezek a történelmi partikularitások és partikularizmusok nehezítik meg – amelyekről egyébként a helyiek megfelelnek, az idegenek nem is tudnak. Ezért kell azt kérni egy újfajta történelmi néprajztól (amely apránként, számról számról formálódik a LIBER hasábjain), hogy szolgálaton eszközöket ama történelmi sajátosságok megértéséhez, amelyeknek jóvoltából másságukban foghatjuk fel és rekonstruálhatjuk más nemzetek cselekedeteit és műveit, ahelyett, hogy redukálnánk vagy megsemmisítenénk őket annak az önelégült etnocentrizmusnak a jegyében, amely ürügyet ad arra, ami oly gyakori az irodalmi, művészeti és filmkritikában: az egzotikum kultuszára és sztereotípiák ennek megfelelő jóváhagyására, vagy ami még rosszabb, a közömbösség ökümenizmusának lagymatagon toleráns szellemében.

elmeszesedett országnak látta, melyet egy teljesen degenerált, csakis a múltban élő és a racionalista modern államot megteremteni képtelen arisztokrácia kormányoz.

De hamarosan kiderült, hogy ez a strindbergi kép nem egészen fedte a valóságot. Svédország ugyanis a 20. században egy nagy átépítés színhelye. A Folkhemmet (vagyis a népek szánt otthon) szociáldemokrata fogalma, amely – a házastársi kapcsolattól egészen az állami bürokráciáig – a társadalom minden szintjét áthatotta, a felvilágosodás örökségének is tekinthető eszmény, olyan eszmény, amely az egyenlőség, a racionalitás és a modernitás ideáljainak megvalósítását tűzte ki célul. És a svéd államnak sikerült is még jóval a második világháború előtt, a hagyományos életmódot új életmódokkal felváltania. Megindult az iparosítás és a városiasodás, és az állam mindent elkövetett, hogy beleverje a fejekbe a higiénia, a megbízható pontosság és az állampolgári felelősségtudat alapelveit. Gyakran hideg, tekintélyelvű és örömtelen világként, Európa legmodernebb és legfejlettebb társadalmaként írják le a háború utáni Svédországot. És csakugyan, a gazdasági visszaesés és a szociáldemokrácia válsága kellett hozzá, hogy a múltba néző romantika és a nosztalgia ismét központi szerephez jusson a svéd nacionalizmusban.

A falusi hagyományra és a múltbeli dicsőségre épített norvég nemzeti identitástól eltérően a svéd nemzeti identitásnak – Strindberg sötét jóslataival ellentétben – a 20. században a jövőképe és a modernizálódás volt az alapja. A svédek szemében sokáig a szintén a jövő felé forduló, fejlett Egyesült Államok volt az etalon. Minthogy Svédország egyik uralkodó állama az északi térségnek, a svéd identitást gyakran egyfajta északi identitással azonosították; nem csoda, hogy a svédek között – talán csak a finnországi svéd kisebbséget kivéve – sokkal erősebb a pánnordizmus, mint bárhol másutt. Míg a norvég és a dán himnusz a norvég és a dán erényeket magasztalják, a svéd himnusz – amely csak egyetlen egyszer említi meg Svédországot – e szavakkal végződik: „Észak földjén akarok élni és meghalni...”

Svédországban – a szélsőjobb oldali peremcsoportok kivételével – nehéz tetten érni a kulturális nacionalizmust a mindennapi életben. Valami önkép azért kirajzolódik, főleg akkor, amikor a svédek a dánokkal és a norvégokkal állítják szembe magukat. A svédek tahó és naiv halevőnek, azonkívül modortalannak látják a norvégokat, és csak megvető ajakbiggyesztéssel ismerik el az olajforrásoknak köszönhető jólétüket. Semmi sem megalázóbb egy svédnek, mint amikor a norvégok megverik a futbalcsapatát. És megfordítva: semmi sem nagyobb öröm egy norvégnak, mint amikor a honfitársai egy barátságos mérkőzésen jól elverik a svédeket.

A svédek dánképét talán meg a norvégképnél is negatívabb: a norvégok, ha tahók is, legalább ártalmatlanok. De nem úgy a dánok... Svédország és Dánia ugyanis hosszú évszázadokon át harcolt egymással a térség hegemoniájáért, és a 18. századig gyakran Dánia volt az erősebb. A svéd közbeszéd szerint a dánok megbízhatatlan sörivők, lusták, piszkosak és szervezetlenek. A norvégokhoz képest a svédek modernebbnek és kifinomultabbnak tartják magukat. A dánokhoz képest viszont racionálisabbnak és szervezettebbnek.

A dánok: szeretik az életet

A dánoknak a norvégokkal és svédekkel kapcsolatos sztereotípiái jól kiegészítik az eddig mondottakat; ezek a kölcsönös sztereotípiák közös skandináv diszkurzív mezőt alkotnak. Noha Dánia az európai kontinens északi csücskén fekszik, a norvégok és a svédek szemében mégis afféle mediterrán országnak számít.

Egy 1980-as felmérés szerint a dán tanulók „derék, de egy kicsit provinciális és nagyon nacionalista” embereknek tartják a norvégokat, míg a svédek „gőgösek és nagyképek, de tudnak focizni”. Az északi országok közül Dániában a legliberálisabbak a drogtörvények, ott szabályozzák a legkevésbé az alkoholfogyasztást, s a svédek és norvégok szemében Koppenhága a kicsapongás és a bűn városa.

Az a kép, amely a norvégokról a dánokban él, tulajdonképpen nem független Norvégia 1814-es elvesztésétől; az elszakadás azonban annak idején nem a norvégok lázadásának, hanem egy geopolitikai eseménynek volt a következménye. Ezért baráti ország a dánok számára Norvégia. A norvégokat pedig falusias, de alapjában véve tisztességes embernek tartják, olyan népek, amely harmóniában él a gyönyörű tájakkal. A svédeket viszont humortalan bürokratának tartják; a dánok szerint a svédek, mint valami engedelmis kutya, szolgámód engedelmeskednek az állam minden parancsának. De Dániában minden önkontrolljukat elveszítik, és leisszák magukat a sárga földre. Egy partmenti városban ez olvasható az egyik hirdetőtáblán: „Vigyázz a város tisztaságára, és kísérd ki a komphoz a svédeket!” Linde-Lausen dán etnológus szerint míg a modern szónak a svéd nyelvben pozitív a kicsengése, a norvégban negatív.

A dánok viszont a norvégokhoz meg a svédekhez képest könnyelmű, toleráns, udvarias, társaságkedvelő és laza népként látják magukat, olyan népként, amely tudja, hogyan kell élvezni az életet. Nem csoda, hogy a dán konyhát is rafináltabbnak tartják az északi barbárokénál...

Az amerikai salátástól és a magyar irodalom

Talán meglepő, hogy éppen az Amerikai Egyesült Államokban jelenik meg a *Review of National Literatures*, azaz a Nemzeti Irodalmak Szemléje, mégpedig *Nemzeti Irodalmak Tanácsának* könyveként. Persze, ez csak azok számára lehet meglepő, akik nem tudják, hogy Amerika már túljutott a „melting pot”, azaz olvasótégely felfogáson, elenleg a salátástól az ideál, vagyis a túlnőfele nemzetekből rekrutálódott évándorlókól már nem azt várja el a befogadó haza, hogy szürke masszává ellegtelenedjenek, hanem azt, hogy nemzeti jellegüket megőrizve, kiegészíték, de legalábbis színesítsék, fűszerezzék az amúgy is sok-sok elemből összeálló nemzetet. Mert az amerikaiak nem nemzetnek tekintik magukat, nem állam)polgárok konglomerátumának, s az összehasonlító irodalomtörténet nemzetközi tekintélye, René Wellek óvat az olyan internacionalista nézőponttól, amely homályos, szentimentális tozmozpolitizmushoz vezet s amely a nemzeti irodalmak gazdagságát gyakran zegénységnek nézi. Ez a gondolat szerepel a címdalad előtt, a folyóirat felkutatásait ismertető szövegben s egy elex XX. századi államférfi kijelentése, miszerint reakciós lenne eltörölni azokat a nyelvi, irodalmi, művészeti különbségeket, amelyek az emberi elmétetelen változatosságát eredményezik.

Örülhetünk tehát, hogy e magas színvonalú sorozat huszonharmadik kötetében megjelent a magyar irodalmat több oldalról, többféle fénytörésben megközelítő tanulmányok gyűjteménye Basa Molnár Enikő (színházi terminussal élve: mint vendég.) szerkesztésében, aki már évtizedek óta munkálkodik a magyar irodalom megismertetéséért és elismeréséért. 1997 óta a washingtoni Kongresszusi Könyvtár munkatársa és nem kis részben neki köszönhető, hogy a magyar irodalmat olyan gazdag és olyton gyarapodó könyvtárral látogat el és teszi hozzáférhetővé Amerikában. (Igen, egész Amerika, legalábbis a kutatók, egyetemi oktatók és hallgatók számára hozzáférhető mindaz, ami a Kongresszusi Könyvtárban és az egyetemi könyvtárakban felhasználható, mert számítógépes katalógus köti össze őket, s ha például én vacsora után visszatérve a Georgiai Egyetem könyvtárába, beleütemtem a computerbe, hogy Kaffka Margit vagy Fazekas Mihály vagy éppenséggel Tóth Éva, akkor a képernyőn megjelent az illető minden, amerikai könyvtárakban fellelhető műve, s újabb gombnyomásra az is kiderült, hogy melyik könyvtárban hány példány van egy-egy könyvből. Ezeket az adatokat ki is lehetett nyomtatni, így gyerekként volt kitölteni a könyvtárközi kölcsönzés kérelmait s aztán már csak várni kellett a kis sárga értesítőt, amely egy héten belül befutott a tanszékre, miszerint *Regényei* vagy *Osszes muvei* megérkeztek és rendelkezésemre állnak. Irom ezt a magyar könyvtárujú, és nemcsak a könyvtárujú nehézség helyzetének ismeretében.) Basa Molnár Enikő indította el a Twayne kiadó World Authors' Series magyar sorozatát és az Amerikai Magyar Tanárok Egyesületét is, irodalomtörténeti, műfordítói és bibliográfusi munkássága Petrőczy Kata Szidóniától Petőfi, Aranyon, Madáchon, Adyn át Nemes Nagy Agnesig ível.

A folyóirat főszerkesztője, Anne Paolucci *Magyarország „elhanyagolt” irodalma* című, fogalmakat tisztázó tanulmánya nyitja a kötetet. Az európai kánon szerint vannak „established” azaz kialakult, elismert, „standard” irodalmak, s ezekhez képest vannak „emergent”, azaz kialakulóban lévő és elhanyagolt irodalmak. A „standard” irodalmak a hét nagy európai nyelv valamelyikén íródnak, s ezek az angol, a francia, a német, az olasz, a spanyol, a portugál (amin talán maguk a portugálok is meglepődnek) és az orosz, amelyek közül négy a gyarmatbirodalmak következ-

tében több nemzet nyelvűvé vált. Bár-mely európai és amerikai irodalom, amely nem a fenti hét nyelv valamelyikén íródik, az kialakulóban lévő vagy elhanyagolt, vagy mindkettő egyszerre. Időnként azonban az úgynevezett kisebb irodalmak is produkálnak világ-irodalmi nagyságokat. Ugye, ismerős az utolsó mondat? Pedig a tudós főszerkesztő nem Babits Mihályt idézi, hélas, hanem a néhány éve elhunyt jeles amerikai komparatistát, Frank J. Warnke professzort, aki felteszi a kérdést, vajon nem szenvednek-e provincializmusban a nyugatiak, vajon nem hiányzik-e nekik valami, sőt talán nem is kevés, majd hozzátéveszi, hogy a nagy írók nemzetközi listájának a revíziója és kiegészítése a mai összehasonlító irodalomtudósnak talán egyik legfontosabb feladata.

Sajnálattal közölhetem, hogy a korábban Warnke professzor által vezetett, kiváló összehasonlító irodalomtörténeti tanszéken, Athensben, Georgia állam egyetemén, ahol Fulbright-professzorként alkalmam volt egy évet eltölteni és magyar irodalmat tanítani, a kötelező olvasmányok jegyzékében máig sem szerepel egyetlen magyar mű sem, és tanítványaim, köztük doktori ösztöndíjasok, egyetlen magyar író nevét sem ismerték, mielőtt felvették volna az eredetileg *Kelet-Európa irodalma* névre hallgató kurzust, amelynek én azt a címet adtam, hogy *Hungarian Literature – a Survival Kit for a Nation in Central Europe*, azaz *Magyar irodalom – egy nemzet túlélési készlete Közép-Európában*. És ezzel máris itt vagyunk a tanulmánykötet kellős közepén.

Az időközben elhunyt Cushing professzor, a londoni egyetem magyar tanszékének nyugalmazott professzora, aki olyan szépen beszélt magyarul, mintha nem is az Eötvös Kollégiumban, hanem a debreceni Református Kollégiumban tanult volna. *A nemzeti költő szerepe* című érdekes tanulmányát azzal kezdi, hogy a költőnek Magyarországon olyan nemzeti szerepe és jelentősége volt, ami elképzelhetetlen az angolszász világban. Ez a megállapítás nem új számunkra, de az a mód, ahogy a nemzeti irodalom születésétől kezdve Petőfiktől Illyésig kívülállóként, tehát elfogulatlanul végigélemzi ezt a szerepet, az számunkra is tanulságos. Fiaatalabb magyar kollégája, Dávidházi Péter *A magyar kritika irodalomelmélete* című tanulmánya lényegében ugyanezzel a jelenséggel foglalkozik. Az elkötelezett irodalom, a nemzetet szolgáló irodalom, az irodalom mint a nemzet fennmaradásának eszköze, hazafiság és irodalom – ezek a tanulmány címszavai és felfogása meglehetősen közel áll Szerb Antaléhoz, aki a hazai kánon és az európai irodalmak és irodalomtörténeti irányzatok alapos ismeretében, nem nélkülözve a Takács Ferenc által reklamált „teremtő” komolytalanságot”, azzal kezdi az Erdélyi Helikon pályázatára írt s az Erdélyi Szépművés Céh által 1934-ben kiadott *Magyar irodalomtörténetét*, hogy „Ma a magyar írás sorsával foglalkozni újra nemzeti tett”, majd megismétli: „Irodalmunk történetével foglalkozni... ma újra a kulturális lojalitás kérdése”, és így folytatja: „Magyarnak lenni ma nem állami hovatartozást jelent, hanem az érzésnek és gondolatnak egy specifikus módját, ami ezer év értékeiből szűrődött le: kultúrát”. És miközben a magyar irodalom szeretne felszabadulni vagy megszabadulni irodalomon kívüli kötelezettségeitől, Nyugaton éppen azok a művek, azok az írók sőt irodalmak váltanak ki hol hamar ellobbanó szenzációt, hol komoly, tartós figyelmet, amelyek és akik a saját, amúgy irigylésre nem méltó történelmi múltjukat és történelmi jelenüket tárják fel hitelesen, mint Kundera vagy a kortársi latin-amerikai regény.

Basa Molnár Enikő a szerkesztésen és három magyar kollégája munkájának fordításán kívül két tanulmánnyal

szerepel a kötetben. Az első egy rövid áttekintés, amely a magyar irodalom fontos momentumait vázolja fel történeti háttérrel és európai párhuzamokkal, különös tekintettel az angolul is hozzáférhető művekre. Ha a magyar irodalmat pillanatnyi politikai szerepétől eltekintve vizsgáljuk, észrevehetők az egyetemes értékek, amelyek felé törekszik – mondja Basa Molnár Enikő s nem habozik világirodalmi kontextusban nagyinak nevezni Zrínyit, Petőfit, Aranyt, Adyt, kortársaink közül pedig Illyést, Csoórit és Sütőt, mivel szerinte műveik olyan egyetemes problémákkal foglalkoznak, mint az egyén és az állam viszonya, az identitás elvesztése, a közösség szerepe, az egyén felelőssége korunkban, a kisebbségek hozzájárulása a nemzeti és

egyetemes kultúrához. Kikerülve az angolos understatement és a magyar kisebbségi (vagy éppen „nagyobbsági”) komplexus csapdáját, én még jó lelkiismerettel megtoldanám ezt a névsort, bár már annak is örülnék, ha a Basa Molnár Enikő által összeállított aranycsapat életműve benne lenne legalább a világirodalom iránt érdeklődők látómezejében. Másik tanulmánya irodalmi-kritikai áttekintés a magyar irodalom megismerését elősegítő eszközökről: bibliográfiákról, irodalomtörténeti kézikönyvekről és monográfiákról, angol nyelvű folyóiratokról. Egy ilyen rövid áttekintés természetesen nem lehet teljes, mégis kár, hogy nem említi Keresztury Dezső *A magyar irodalom képeskönyvét*, sem az én *Today* című antológiámat, hogy a kortárs költők között, akik iránt állandó érdeklődés mutatkozik és több kötetük megjelent angolul, nem említi Weöres Sándort és Nemes Nagy Agnest, a Madách-fordítások közt nem említi George Szirtesét, amely egy évvel előbb jelent meg, mint Thomas R. Marké (Iain McLeod-ét még nem is említheti, mivel az ugyanabban

az évben jelent meg, mint maga a tanulmánykötet, 1993-ban). De nem említi Eugene Brogyanyi *Modern Hungarian Drama* című antológiáját, az *Ariont* és a *PEN Bulletin* sem, amelyek pedig fontos és angolul egyébként hozzáférhető műveket közölnek.

A magyar irodalom fő irányzatainak és témáinak kialakulása, azaz hazai terminológiával élve a régi magyar irodalom a tárgya Szőnyi György Endre alapos tanulmányának. A régi magyar irodalom szerinte modell értékű, amelyen a többi közép-kelet-európai irodalom, úgymint a cseh, a lengyel és a horvát általános jellemzői is tanulmányozhatók, nevezetesen az, hogyan tükröződött vissza a keresztény kultúra Európa határvidékén és hogyan változtak meg az átvett elemek egy keleti kulturális közegben.

Rónay László szintén a magyar irodalom társadalmi-történelmi küldetésével indítja *Uj irányzatok a magyar irodalomban* című tanulmányát. Tiszteletreméltó önkorlátozással mindössze tizenkét íróról beszél 1945-től 1993-ig: az értelmiség ellenállása alcím alatt Pilinszkyról és Nemes Nagy Agnesről, új irodalmi perspektívák címen Mándyról, Ottlikről és Esterházyról, stílári és tartalmi forradalom címen Örkényről és Mészöly Miklósról, európai érdeklődés, modern stílusok

címen Weöresről és Tandoriról, az „1956 és 'népi' költők kiábrándulása” című alfejezet Juhász Ferenc és Nagy László pályaképét vázolja fel az 1989-es forradalom írói pedig egyen voltak, úgymint Konrád György.

Míg a fentebb említett tanulmányban tizenkét név reprezentálja majd fél évszázad magyar irodalmát, Pomogáts Béla angol nyelven és egyáltalán a külföldi olvasó számára hézagpótló, mondhatni forrás értékű tanulmányában, amely a *határokon túli magyar irodalom* térképezi fel, olyan sok író és könyv és folyóiratcím szerepel, hogy az meglehetősen próbára teszi a magyar irodalomban járatlan olvasó türelmét.

A kötetet Anne Paolucci és Henry Paolucci *Magyarország Dante "De vulgari eloquentia"-jában és "Isteni Színijátéká"-ban* című meglepő és izgalmas tanulmánya zárja, amely csattanós cáfolata az amúgy nem teljesen alaptalan bon mot-nak, miszerint a filológia a tudni nem érdemes dolgok tudománya.

Azonosulás, elitek, peremlét (1)

Szükségesség a népszíveteken is éber szemmel
figyelni nemzeti személyiségünk állapotát
Venczel József

Korunk kikerülhetetlen kérdéseinek egyike: az átmenet társadalmi költségei kik számára jelentik a legnagyobb terhet? Szűkítéssel: mit hoz(hat) azok számára, akiket helyi közösségként demográfiai fogyás és gazdasági forráshiány jellemez? Mjé jelent az etnikai másság szociális terhet és/vagy kohézió-forrását megélők számára? Es ott mire számíthatunk, ahol a peremlét nyomása hármás – demográfiai, gazdasági, kulturális – meghatározottságú?

Kutatói figyelmünk – 1996-os vizsgálatunk¹⁾ során – utóbbiakra irányult, a kicsiny, erőforrásszegény etnikai közösségekre. A helyzet percepciója előtt magára a helyzetre. Gazdasági, demográfiai mutatókkal kívánjuk leírni a kiválasztott településeket, az önazonosság kulturális hordozóinak jellemzésére mutatók bevezetésével kísérletezünk.

Módszertanilag annyit fogalmaztunk meg: a települések – s ezeken belül a különböző etnikai közösségek – megmaradásának léteznek számszerűsíthető feltételei. A vencieli feladat-hármasból, tudatosan, a falukutatást vállaltuk indítványunkkal, a falu szolgálata és a helyi vezető, mai szóval az elit szakmai támogatása, képzése áttételesen kapcsolódnak munkánkhoz.

Befogadó Bánság

A modern Bánság területileg – a Maros-Tisza-Duna, valamint keleten a Kárpátok Dunáig lenyúló láncát által határolt térség – és a történelem időtengelyén – a török, 1716-os kiűzetését követően létrehozott, több mint fél évszázadon át, 1778-ig közvetlenül Bécsből irányított (korona) tartomány – világosan és egyértelműen meghatározott. Az első világháború utáni békekötés nyomán kisebb rész Magyarországhoz, jelentősebb Szerbiához került, ami az itt élők Bánság-tudatán alapvetően nem változtatott.

Demográfusok, gazdaságtörténészek figyelmére érdemes kérdés, miért volt a térség mindvégig elsősorban befogadó. Bár amikor a politika nyomása – a totalitarizmus embtelensége – miatt az itt élők az el-, vissza- illetve továbbvándorlást választották, a hetvenes évek végétől kezdődően, a népesség a tízezres nagyságrendű kilépés hatására sem csökkent, olyan mérvű volt a gazdaságpolitikai – központi készletésű – ellentétes népességmozgás, illetve az ezzel párhuzamos beszívárgás. A folyamat 1989 eseményeit követően sem állt le, sőt: 1990-92 között szinte egyetlen ajtónyitásra kitelepült – főleg Németországba, de jelentős a Magyarországra irányuló fluxus is – csaknem félszáz ezer ember, és sodródtak helyükbe szinte ugyanennyien a politika hullámverésében. Utóbb mérséklődött a folyamat – részben az 1991-es földtörvény alkalmazásának hatására –, illetve némileg erősödött az ellentétes irányú mozgás is a szülőhelyen visszaigényelhető föld miatt.

A Louis Henry francia demográfus függetlenség és folytonosság hipotéziseivel – az elvándorlók, ha a helyükön maradtak volna, termelékenységi és halandósági magatartásuk megegyezne a bennmaradottakkal, illetve ha a vándorlók nem érkeznek meg, a helybeli népesség népesedési magatartása megegyezik a megfigyelt értékekkel – élve kijelenthetjük: a Bánságba érkezők népesedési magatartása igazodik a helyi szokáshoz, minek eredményeképpen a térség újraképződő demográfiai hiányát folyamatosan befogadás ellensúlyozta a legutóbbi időkig.

Miközben számos székelyföldi település többszáz csoportot kibocsátva is képes fennmaradni, a Bánságban az urbanizációs nyomás és a népesedési magatartás együttes hatására jónéhány település szűnt meg az utóbbi években. Legalább 70 éve a Bánság Románia legalacsonyabb természetes szaporulatú térsége, a demográfiai növekedést állandóan főleg betelepülők adták. A falvak népességmozgását ezen az alapon kell követni.

Helyzetelemző vizsgálatunk dimenziói: népesedés, gazdaság, közművek és művelődés. Az első három kérdés természetesen a település egészére vonatkozik utóbbi elsősorban a helyben élő magyar többségre. Nem a térség magyar társadalmáról szólnak, ez külön elemzés tárgyat kell hogy képezze. Célunk a folyamat leírásán túl megvizsgálni, a helyi etnikai közösségek megmaradásának milyenek az esélyei?

Vizsgált települések

A települések kiválasztásakor a megye minél jobb „átfedése” törekedtünk, ugyanis a 75 községbe szervezett 318 falu túlnyomó többségében élnek magyarok is. (Lásd a mellékelt összesítést a megye magyar lakosságának adatairól). Sajátos vonása a bánsági magyarságnak, hogy nagyobb arányban városi, mint a román, szerb, de akár a német etnikum (vált). A megye magyarságának 31,9 százaléka él falun, az összlakosság esetében ezen arány 38,17%. E különbség okait nem vizsgáljuk, de annyi ide tartozik, hogy 1778-ig a magyar népelem minden másnál kevésbé szívesen látott volt itt.

1.sz. táblázat: Vizsgált települések

Sz. sz.	Település neve	Község-központ	Lakosság/ lépték*	Telepítés időpontja	Helyzete: útvonal-térség**	Megyei rangsor***
1.	Varjas	Varjas	4030/5	1333 újra:1797	II.műút- közepes	3
2.	Újszentés	Újszentés	2316/4	1891	II.műút-jó	4
3.	Rékás	Rékás	5085/6	1318	I.főút-jó	9
4.	Csanád	Csanád	3991/5	1030	II.műút-gyenge	20
5.	Ötvösd	Törökszákos	459/1	1868	II.műút-jó	29
6.	Végyvár	Végyvár	2705/4	1790	II.műút-jó	35
7.	Bodófalva	Bálint	521/2	1892	II.műút- közepes	47
8.	Nagyomor	Denta	402/1	1343	III.út-gyenge	50
9.	Otelek	Újvár	823/2	1790	II.műút-gyenge	69

*Lélekszám szerinti lépték: 0-500=1, 500-1000=2, 1000-2000=3, 2000-3000=4, 3000-5000=5, 5000-10000=6.

** A közlekedési lehetőségek szerinti osztályozás: I – nemzetközi, országos műút, II – megyei műút, III – alsóbbrendű utak. A térségek osztályozása: (nagy) városi környezet jó, határtérség gyenge. A többi közepes.

*** 1977 májusában közzétették az ADETIM – megyei fejlesztési ügynökség – jelentését. A megye településeinek a mutatóival. Az ott szereplő 35 mutató alapján megyei rangsor állítható fel.

A magyarok részaránya 27 településen haladja meg a közigazgatási kormányrendelet által külön jogállást biztosító 20 százalékos küszöböt, ami a települések 8,49 százalékát jelenti. Temes megyében a magyarok demográfiai részaránya az 1992-es népszámlálás szerint 9 százalék. Az alacsony részarány szórtságot jelent, amihez társuló jellegzetesség: nem rajzolódna ki magyar túlsúlyú szigetek a megye területén, magyar többségű falvak más etnikumú, főleg román falvak közé ékelődnek be. Ez is jelzi azt,

¹⁾ A kutatás előkészítésében, a településkérdőív kialakításában, a feldolgozás során Albert Ferenc segített. Javaslatokkal közreműködtek még: Bakk Miklós, Bálintfi Ottó, Toró T. Tibor

hogy a mai településstruktúra kialakulásakor a magyar elem nem kapott szerepet. A magyarság 45 községi falvaiban nem éri el az 5 százalékos részarányt, sok helyen néhány főtől pár tucat személyig terjedő a jelenlét, amely inkább magyarázható az egyéni életpályák alakulásának hatásával, mint csoportok közigazgatási mozgásával.

Második kiválasztási szempontunk az elérhetőség: bár nemzetközi műút mentén egyetlen olyan falu sincs, ahol a magyarok legalább relatív többségben lennének, mintánkban szerepel fő közlekedési útvonal mentén lévő település is.

A vonzáskörzet, a (nagy) város közelsége, kisugárzása kisebb települések számára előny és lehetőség – vizsgáltunk nagyvárosokhoz közeli és elzárt települést is.

További kiválasztási szempontok: a település nagysága, a magyarság lélekszáma helyben, illetve a település létrejöttének időpontja. Utóbbi fontos, mert a múlt század végi kincstári telepítések során a telepedő családoknak meg kellett váltaniok földjeiket. Akik az első világháborúig adósságukat nem törlesztették, azok tulajdonjogát a román állam nem ismerte el. Az első településcsoportba régi, a koronatarományi státusz vége (1778) előtti településeket soroltuk. Az 1867-es kiegyezésig létrejött települések kerültek a második, a századvégen telepítettek a harmadik csoportba.

A megye település-rangsorát a községekre számított mutatók alapján határoztuk meg. A községet alkotó egyes települések szintjén ezek módosulnak, rendszerint a községközpont javára. Bodófalva, Ötvösd, Nagyomor a községi statisztikát biztosan rontják, egyedül Otelek esetében merülhet fel jogosan a kérdés, jobb-e itt a helyzet, mint a községi átlag.

Helyi mutatók

A regionalizmus eszméjének a térhódítása következtében irányul fokozódó figyelem a megyéknél kisebb közigazgatási egységek felé, a gazdasági talpraállás erőforrásait nem csupán több megyényi makrorégiók, hanem néhány település együttes érdekérvényesítését célzó kistájak létrejötté is biztosíthatja. Az országos, hivatalos statisztika alapegysége mindeztidáig a megye volt. Legalábbis a nem titkosított adatoké. A központosító politika számára a megyénél alacsonyabb szintű, a helyi tények és igazságok konkrétságával utközthető adatszolgáltatás nem lehetett cél.

Amikor a megyei gazdaságfejlesztési ügynökségek – így a temesvári ADETIM – a helyi, megyén belüli különbözőségek számbavételére vállalkoztak, új mutatókat kellett bevezetniük. (ADETIM: Disparitási locale, Timișoara, 1977). A bruttó nemzeti termék makroszintű kategóriája szintetikus, helyileg semmitmondó. A település bevételi forrásaira – profitadó, jövedelemadó, forgalmi adó, önkormányzatok más, illettekkel és szolgáltatásokból származó bevételeire – épülő helyi forgalmi potenciál (potencial circulant local - PCL) a helyette javasolt, bár ez is képtelen például a feketegazdaság hatását jelezni.

Helyettesítésre szorul az életremény mutató is, amelyet helyileg – éppen a központi statisztikai hivatal javaslatára – két mutató: a demográfiai függőségi arány és a munkaerő helyettesítési rátája vált ki. Előbbi az eltartott korúak – 15 év alattiak és 65 év felettiek összege – és a munkaképesek arányát jelzi, utóbbi pedig a 15 év alattiak és a munkaképesek egyharmada közötti arány. E kettő középárányosa az aktív emberi potenciál (potencial activ uman - PAU).

A nevelési szint indexét (indicele nivelului de educatie - INE) két összetevő, a beiskolázottság foka és az írástudás mértéke alapján számítják ki.

A helyi fejlettségi index (indicele dezvoltării locale) a fenti három mutató középárányosa.

A területfejlesztési koncepciók kidolgozásakor elvégzik az illető területi egység SWOT elemzését, vagyis megjelölik, melyek a helyi erősségek, gyengeségek, lehetőségek illetve veszélyek. Települések szintjén ilyen elemzés még nem létezik, az ehhez szükséges adatok jó része bár már nem titkosított, mégis hozzáférhetetlen. A SWOT elemzés többek között elősegíthetné a kistáji érdekközösségek kialakulását. Az is igaz: a kistáji lehetőségek száma vétele akkor igazán indokolt, amikor helyileg nem csupán közigazgatnak, hanem önkormányoznak, amikor helyi dolgokban helyben döntés születik, s nem csupán javaslatot felfelé.

Népfogyatkozás

A totalitarizmus korában a falut és világot uralni kívánták, az ipar hátszágává tenni a város = ipar, falu = mezőgazdaság képlet szerint. Egyneműsítették, kivitték a faluból a harmadik szektort, hogy kiszolgáltatottsága még nagyobb legyen. Emiatt szinte lehetetlenné vált a falusi térség korszerűsödése éppen azokban az években, amikor a demokráciák világában a zaj- és füstmentes falu felértékelődött, és a városiak kitelepedésével a korszerűsödés máig tartó folyamata indult meg. Miközben a nyugati világban a város szolgáltatásai kezdtek megjelenni falusi környezetben, Romániában elindult a falurombolás.

Temes megyében ez tucatnyi település halálra ítéletét jelentette, az ott lakók nem építhettek, még a létező megjavítására sem kaphattak hivatalos engedélyt. A lista mindmáig nem ismert, még nem tette senki közzé. Aligha fogják, mert a kijelölésnek volt egy erős etnikai dimenziója – felszámolni a kisebbségi erőforrásokat. Ezek közé tartozott – többek között – Bodófalva, Ötvösd, Nagyomor. Akkoriban 95, 80 illetve 60 százalékban magyarok lakta települések. Ezért vitték el a helyi közigazgatást 1968-ban a magyarok lakta Otelekről vagy például a tiszta szerbnek számító Kétférlől (Gelu). Volt település, amely 1968-ban megúszta, de a hetvenes években külön rendelettel fosztották meg községi státuszától (Újszentés). Temes megyében 1989-re egyetlen magyar többségű település maradt helyi közigazgatási központ: Végyvár.

1990 után az eladig zárt nagyvárosokban, többek között Temesváron tízezrek lettek papír szerint is városiak – miután ténylegesen évek óta városos éltek. Aki menni akart, elsősorban a németiség, nekivághatott – pár év alatt közel negyvenezren telepedtek át Németországba csak Temes megyéből. Stabilizációs folyamatok is elkezdődtek, főleg azért, hogy az 1991-es román földtörvény nem annyira reparációs, mint inkább reform jellegű: mindazok földhöz jutottak, akik legalább három éve az illető településen éltek és a megőgazdaságban dolgoztak. A Bánságba érkezettek immár tulajdonosként is otthon érezhették magukat.

A megye falusi lakossága folyamatos fogyást mutat (1966: 334244 fő, 1992: 274904 fő, 1996: 263360 fő) annak ellenére, hogy korlátozott betelepülés (beszívárgás) akkor és oda is volt, amikor és ahova ezt tiltotta a hatalom – például a határövezetben, illetve a megpecsételt sorsú falvakban. 1991-94 között a népességfogyás a megye városaiban 1400 fő (-0,8%), a falvakban 4436 fő (-4,0%) volt, miközben országosan a városokban némileg növekedett a lakosság (+1,3%), a falvakban pedig a csökkenés ennél kevéssel nagyobb (-1,9%) volt.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a megye mai lakosságából az évek során 276 500 személy költözött ide más megyékből, az elköltözők száma pedig 55 ezer. A lakosságnak az ország lakosságával kb. megegyező mértékű növekedése a jelentős – 221 500 fős – migrációs többletnek tudható be. A beköltözők regionális megoszlásának megfelelően, a megye román lakossága 1966-92 között 180 ezer fővel gyarapodott, ami az egykori 62,2%-hoz képest 82,1 %-os demográfiai arányt jelent. Néhány egykor német többségű

(Folytatása a 10. oldalon)

Azonosulás, elitek, peremlét

(Folytatás a 9. oldalról)

település lakossága teljesen kicsérélődött, ma az egykori nagy és gazdag sváb települések egyikén sem éri el a helyi némettség az 1997-es helyhatósági rendeletben biztosított jogok gyakorlásához szükséges 20 százalékos lakosságarányt. A folyamat további vesztesei a zsidók és a szerbek, akik számára a más térségből ide költözötték szintén nem jelentettek utánpótlást.

Magyar szempontból megfogalmazódik a kérdés: a máshonnan jövő utánpótlás hiányában a temesi magyarság is a németek, illetve a – századeleji lélekszámukhoz képest jelentősen megfogyatkozott – szerbek sorsára jut?

2. sz. táblázat: Temes megye lakosságának alakulása

Évszám	Összes	Román	Magyar	Német	Egyéb zsidó	Ebből: szerb	Ebből:
1920	512891	217056	74324	168605	52906	11779	?
1930	559591	236305	84756*	178238*	60292	9768	27075
1941	578881	263474	74745	176732	63930	?	?
1956	568881	325834	77530	114194	51323	7378	23781
1966	607596	378183	76183	109315	43915	2909	22709
1977	696884	472912	77525	98296	48151	1799	20891
1992	700033	561200	62866	26722	49245	625	17144
1996	692645	560953	62798	26543	42351	?	16753

*) A növekedés jórészt az 1923-as jugoszláv-román határkiigazítás következménye

A második világháborút követő megtorlások a Bánságban legerősebben a német etnikumot sújtották. Igen sokan nem tértek vissza szülőföldjükre, mások eltilították a hovatartozásukat – például magyarnak vallották magukat. Az 1941 és 1956 közötti lakosságsökkenés jórészt a német etnikum számlájára írható. 1992-ben azért nem csökkent a magyaránnyú német kivándorlás ellenére a megye lakossága, mert hivatalosan is temesváriakká válhattak azok, akik évek óta itt éltek és dolgoztak a zártan nyilvánított városban, de végleges lakhelyhez nem volt joguk.

A vizsgált településekre általában a fogyas jellemző, lásd 3. sz. táblázatunkat. Rékás és Újszentes lakossággyarapodásai a nagyvárosi agglomeráció illetve a kedvező – nemzetközi műút menti – helyzettel magyarázható kivételek. Mindkét esetben a domináns, román népelem képes jobban élni a lehetőségekkel. A magyarság relatív értelemben folyamatosan teret veszít, ahol pedig fennmarad az abszolút illetve a relatív többség, a település, Újszentes kivételével, maga is leépülőben van – Bodófalva, Ötvösd, Nagyomor. Külön figyelmet Varjas érdemel, ugyanis itt hagyományosan németek és szerbek éltek, az első világháborúig a románok még a magyaroknál is kevesebben voltak. Mára a németiség eltűnt (69 főt számoltak 1992-ben az egykori 2318-hoz képest), a szerbek lélekszáma pedig 737-re esett vissza a valamikori 2007-ről. A teljes helyi magyar közösség újnak számít, az utóbbi hullám székelyföldi. 1989 előtt közösségi megerősödésüket a politika nem tette lehetővé, azóta pedig a társadalmi átalakulás feszültségei öröklék az erőket. Csanád hozadékának a magyarzata: ide is betelepültek székelyek, szilágysági magyarok.

3. sz. táblázat: A vizsgált települések lakosságának alakulása

Település lélekszáma	1920		1941		1966		1977		1992	
	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.
Varjas	4272	48	4577	158	4521	253	4461	294	4030	443
Újszentes	1226	1018	1419	955	2140	1384	2978	1687	2400	1285
Rékás	4158	1129	4280	1396	4980	1398	5764	1264	5085	930
Csanád*	7219	534	7526	718	5614	730	5022	682	3991	734
Ötvösd	583	553	585	523	459	417	467	417	279	211
Végvár	2585	2412	2547	2265	2166	1897	1862	1591	1545	1213
Bodófalva	1560	1560	1054	1001	829	802	704	649	521	464
Nagyomor	958	551	779	437	601	336	515	285	402	198
Otelek	1882	1853	1647	1476	1421	1373	1201	1152	823	750

*) 1956-ban egyesült Ócsanád és Nagycsanád Csanád néven. A két település adatait összeadtuk.

Jelen kutatás keretein túlmutató kérdés: hol a demográfiai határ, ahonnan egy település sorsa megfordíthatatlan? Az utóbbi 30 évben négy település szűnt meg a megyében. (Forrás: a Közép-Európa Intézetben készült, Temes megye településeinek etnikai adatait 1890-1992 között vizsgáló munka). A Csáková községhez tartozó Fodorháza szűnt meg elsőként, 1966-ban. A Facsád melletti Bunyaszekszárdon 1977-ben még 14 főt vettek nyilvántartásba a népszámlálók, 1992-re már nyoma is alig maradt a településnek. A Rékáshoz tartozott Mélynádason 1977-ben még 42 fő lakott, 1992-re senki. Temesszékás talán a leginkább fogyó községe a megyének, ahol a községet alkotó valamennyi település lélekszáma veszélyesen alakul. Az ide tartozó Lippakékesen 1977-ben még 36 fő lakott, ma senki.

Féltucatot meghaladja azon települések száma, amelyekről nem állíthatni, hogy felszámolódtak, ugyanis a közigazgatási határok tologatása elfedi a valós helyzetet. Temesszékáshoz két olyan falu tartozott – Gropani, Lupoane – amelyeket az 1956-os közigazgatási rendezéssel külön választottak, majd vélhetően visszakerültek anyatelepüléseikhez, ez utóbbiak mai lélekszáma viszont kisebb, mint egyetlen egykori elcsatolt falué. Ugyanebból a térségből említhető még Ofelia és Sinic – mindkettő vélhetően felszámolódtott. A Csukás (Știuca) községhez tartozott Sárbbi és Tárnoveni, vagy a Varjas melletti Kistelep úgy olvadtak be, hogy közben felszámolódtak. Múlt időben említhető még a Kastély melletti Valea Lungă Maghiară és Kricsó (Criciova) egykori része, Ciresu Mic (A fentebb említett jegyzékből néhány település magyar neve hiányzik, itt mi is a román elnevezést használjuk).

Az 1956-os közigazgatási beavatkozás behatóbb elemzést érdemelne, az akkor Temes megyében leválasztott tucatnyi településből egyetlen maradt meg máig, a Mosnica melletti Ruzicskatelep – az egykori 40 helyett ma 172 személy lakja.

Az 50 fő körüli települések jövője igen kétséges, ezek a következők: Barafalvához tartoznak Dobrosd (44 személy lakja) és Bégapata (12 fő). Rigósfürdő (Bogda) a község központja Kisrékásnak (Altringen, 37 fő), Temeskomjátanak (45 fő) és Bükkhegynek (Sintar, 13 fő). Aga (Brestovát) a községközpontja Temeshódosnak, ahol 1992-ben még 13-an laktak. Dentához tartozik és az általunk is vizsgált Nagyomor szomszédja Kisomor (másik nevén Gézafalva), ahol a népszámlálók 1992-ben 14 főt írtak össze. Marzsínához tartozik Kiskosó (Coșevița, 55 fő) valamint Nemcse (Nemeșești, 53 fő). 1992-ben legkevesebben a szintén Marzsínához tartozó Toplán éltek összesen 6 személy. A Hidasliget (Pișchia) községhez tartozó Salciua Nouă 1925-ös telepítésű, 1992-ben 39 személy lakta. Tamásfalvához tartozik Felsőbégalanás, ahol 1992-ben 51-en éltek még.

Mindezen települések nagyobb veszélyben vannak, mint bármelyik a mintánkban szereplők közül. Érdemes megvizsgálni, honnan valók ezek. A keleti dombvidék (Lugostól keletre és délre) veszélyeztetett övezetnek mondható – innen az említett települések zöme – miként ide sorolandó néhány település miatt a Maros mente Lippa feletti bal partja. Itt a népfogyatkozás okai elsődlegesen gazdaságiak, miközben délen és nyugaton a határövezettel szembeni megszorító politika okozta az elnéptelenedést.

4. sz. táblázat: A határmenti övezet lakossága

Település lélekszáma	1920		1941		1966		1977		1992	
	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.	Ossz.	Magy.
Keresztúr	807	788*	800	767	633	604	562	523	503	390
Porgány	1039	918	457	373	187	168	203	138	104	79
Valkány	3429	617*	3108	478	1989	195	1731	149	1279	83
Nagykécsa	3045	400*	3142	581	2398	304	2274	275	1812	188
T.keresztes	1054	1019	937	868	738	683	613	560	464	354
Gyér	1380	414	1252	320	1013	366	879	344	678	254
Csávos	1047	228	931	154	542	124	331	55	219	46
Partos	955	308	1201	766	743	238	564	143	480	108
Dezsánfalva	916	536	811	491	433	284	340	188	245	44
Zsombolya	10873	2116*	10781	2066	13633	2816	14682	2896	11830	1916

*) Az 1920-as adatok hiányoznak a Dictionarul-ból, ezek 1930-as adatok.

A marosmenti övezetben magyar alig lakik, lakott. A Lugostól keletre elterülő dombvidéken is mindig kevés volt a magyar. Viszont a jugoszláv határ mentén román oldalon Obébtől a Moravicához tartozó Dezsánfalvaig végig szinte minden településen volt magyar népelem. A fogyása itt jóval meghaladja az általánost.

A táblázatból kitűnik, az övezet népességének a fogyása a II. világháborút követően folyamatos, veszélyesen jelentőssé viszont 1977 után vált. Kivétel némiképp Zsombolya, melynek városként a vonzása érvényesülhetett mindaddig, amíg ezt a központi politika meg nem akadályozta.

Második észrevétel: a fogyást javarészt a magyar – általánosabban: a kisebbségi népelem vesztesége adja. Miközben a térség biztonságpolitikai szempontból került szigorú zárlat alá, célá vált a megbízhatatlan kisebbségi eltávolítása a biztonsági zónából. Ha idevesszük a mintánkban külön szereplő Oteleket, és figyelembe vesszük, hogy Nagyteremia (Máriaölde) és Komlós német többsége elvándorolt időkben, illetve Zsombolyán az egykori 8 ezer fős németiségből alig ezer maradt 1992-re, akkor a határmenten minden egyes településen jelentős és elsődlegesen a kisebbségeket érintő volt a fogyás.

Vizsgáljuk meg mintánk településeinek általános demográfiai adatait. 1990 óta a népsűrűség minden vizsgált településen csökkent. Az idézett adatok községekre vonatkoznak, a statisztikai hivatal községnél alsóbb szintre, falvakra vonatkozóan ilyen adatokat nem szolgáltat. Település-kérdőívünkben kértük az 1990 utáni időszak születési, elhalálozási és házassági adatait. Ugyanakkor a lakosság életkorcsoportok szerinti megoszlását is feljegyeztük, bár a községközpontok a hozzá tartozó falvak adatait ritkán kéri be és tartják nyilván külön. Volt, ahol lakossági (Nagyomor), máshol egyházi (Rékás, Otelek) segítséget kaptunk. Adataink pontosságát ellenőriztük a megye - az ADETIM-tanulmányban szereplő – általános adatbázisa segítségével, az eltérések elenyésző volt.

5. sz. táblázat: Általános demográfiai adatok

Sor-sz.	Település neve	Községközpont	Alkotó falv.sz.	Össz-lakos.	Nép-sűrűség	Magy.a telep.	Etnikumok jelenléte*
1.	Varjas	Varjas	3	6059	53,33	10,99%	R+Sze+M+U+C+N
2.	Újszentes	Újszentes	1	2400	116,62	53,54%	M+R+N+Sze
3.	Rékás	Rékás	7	8665	35,32	18,28%	R+M+N+Sze+C+H
4.	Csanád	Csanád	1	3991	37,72	18,40%	R+M+C+Sze+N
5.	Ötvösd	Törökszázok	7	3037	21,90	75,62%	M+R+N
6.	Végvár	Végvár	3	2705	22,18	78,51%	M+R
7.	Bodófalva	Bálic	4	1849	31,85	89,06%	M+R
8.	Nagyomor	Denta	4	3187	38,42	49,25%	M+R+Sze
9.	Otelek	Újvár	6	4324	24,07	91,13%	M+R

*) A betűk jelentése: R-román, M-magyar, N-német, Sze-szerb, C-cigány(roma), U-ukrán, H-horvát. A sorrend az etnikai közösségek nagysága szerinti. A 10 fő alatti jelenléttől táblázatunkban eltekintettünk.

Következő táblázatunkban a már tárgyalt helyi mutatóknak csak az abszolút értékeit adjuk meg, s nem számítjuk ki – idevágóan – az aktív emberi potenciált, ezt a jelzett ADETIM-tanulmányból vesszük át az összesítéshez.

Az idézett adatokból közvetlenül lehetetlen kimutatni, hogy a Németországba, Magyarországra, máshova történő kitepedés miként hatott ki a minta településeinek etnikai összetételére. További előzetes észrevétel: a mezőgazdaság a Bánságban jó ideje sok más megyéből jött, többnyire moldvai származású személyt foglalkoztatott.

6. sz. táblázat: Demográfiai mutatók

Település neve	Dem. függős.	M.erő ráta	1990-1995 között			Bekölt. 1000 lak-ra*		Elkölt. 1000 lak-ra*	
			Szül.	Elhal.	Házass.	1990	1995	1990	1995
Varjas	0,60	1,13	512*	454*	297*	32,7	15,5	98,7	18,9
Újszentes	0,43	0,58	161	212	91	27,2	18,5	168,6	24,8
Rékás	0,56	0,95	592*	724*	358*	14,0	16,8	128,5	14,6
Csanád	0,49	0,94	314	326	123	43,8	20,4	80,9	20,6
Ötvösd	0,66	0,44	11	36	9	17,8	16,4	214,9	17,5
Végvár	0,55	0,90	138	150	54	9,7	14,4	88,4	14,8
Bodófalva	0,69*	0,66*	27	74	20	18,2	16,9	56,1	11,8
Nagyomor	0,57	0,85	28	49	17	17,1	12,5	70	16,6
Otelek	0,45	0,37	35	96	31	50,8	25,1	114,8	15,9

*) A jelzett adatok nem a településre, hanem a község egészére vonatkoznak.

Az 1990-es magas népességmozgás magyarázata elsősorban az, hogy a máshonnan való és itt dolgozó földművesekből sokan azonnal hazamentek. Jórészt a többiek közül kerültek ki azok, akik 1990-ben viszonylag magas beköltözői arányt adták. Bodófalván a házak kb. 10 százaléka lakatlan, olcsón megvásárolható, ezért nagyobb 1995-ben a belépők aránya a kilépőkénél.

A demográfiai dependencia és a munkaerő helyettesítési rátájának adatai jelzik, Varjason az eltartottak magas aránya a sok gyermeknek és nem a népes idős korosztályoknak tudható be. Ötvösdön, a születések abszolút számából is látni, a sok idős léte a meghatározó. A település lélekszámahoz mérten Oteleken nagyon aggasztó a gyermekszám, ezt jelzi a munkaerő-ráta roppant alacsony értéke is.

Varjas kivételével valamennyi vizsgált településen a természetes szaporulat negatív, a hiányt pótolni képes, országon belüli jelentősebb népességmozgásra pedig nem számíthatni.

A vegyesházasságok kérdését is vizsgáltuk, már ahol – a község házában – készek voltak arra, hogy az utóbbi évek minden egyes egybekelt párja esetében megnézzük a házastársak etnikai hovatartozását is. Újszentes, Végvár és Ötvösd adatai állnak a rendelkezésünkre.

A román etnikum e településeken fiatalabb korosztályokból áll, ez megmutatkozik a házassalódók etnikai összetételében. Miközben Végváron a lakosság háromnegyede magyar, a házasságra lépőknek majd a fele – 43,5 százaléka – román. Hasonló a kép Újszentes esetében is, ahol 56 százalékos a román részarány a házassalódók között, tíz százalékkal nagyobb községszintű részarányuknál.

A három településen 1990-95 között összesen 154 házasságot kötöttek, és pedig román fiatalok között 57-et, magyarok között 57-et, a fennmaradó 40 házasság vegyes. A települések etnikai arányaira vetítve mindezt, megmutatkozik, hogy a vitálisabb népelem a román. A jelenlegi trendek alapján a vegyes házasságok arányának a növekedésére lehet számítani a továbbiakban.

(Folytatjuk)

Magyar családnév?

Tegyük föl először ezt a kérdést: „Ki a magyar?” Szerintem Illyés Gyulának van igaza: „Magyar, aki annak vallja magát”. A közvélemény ebben nem egységes. A magyar rádióban egy hozzászóló azt mondta: „Petőfi nem magyar”. Én megbotránkozással hallgatom ezt a valótlanítást. A legnagyobb magyar költőről, szabadságharcosról és hősi halottáról ilyen mondanivaló?

Egyébként abban a tekintetben, hogy ki minek vallja magát, és kit minek tartanak, egészen nagy a tarkaság. Egyik Árpád-házi (helyesebben Árpád-kori) királyunk, Ába Sámuel kunnak tartotta magát. A magyarok ugyanezt vallották. A Révai Lexikonban benne van, hogy ez évedés. A kunok ugyanis csak Ába Sámuel halála után költöztek be Európába. Na, milyen származású volt Ába Sámuel? Kabar. Ezen a nyelven az apa: *aba*. A kettős név azt jelenti, hogy az *Aba* pogány név, a *Sámuel* pedig keresztény. A honfoglalás kori nagyok közül ugyanis ma némelyeknek csak a keresztény nevét használjuk (pl. Szent István, akinek a pogány neve *Géza*, ejtve

Gyécse, apjának, Gézának viszont *István* volt a keresztény neve).

Hogy ki minek, vagyis milyen származásának tartja magát, az is tarka. A Nyelvtudományi Intézet egyik régebbi igazgatója, Németh Gyula kunnak nevezte magát, pedig a családneve *Németh volt*. Bizonyára a névadás kori őse tudott németül, vagy egyéb kapcsolata volt velük. Hasonlóképpen kunnak vallotta magát Lengyel Lajos nyelvész kollégám. A kárpátaljáról a Tiszán fokat letutajozókat a magyarok mind *román*-nak nevezték, pedig nem mindenki volt közöttük román. Rásonyi László turkológus professzor azt írta az egyik könyvében, hogy néhány, Erdélyből a Felvidékre települő kun a környező magyaroktól az *Oláh* nevet kapta. Kunok voltak ugyanis az erdélyi románok betelepítői (kenézek vagy soltészok). Habsburg Ottó a magyar tévében magyarnak vallotta magát, majd hozzátette, hogy minden családtagja magyar állampolgár, és vele azonosképpen tud magyarul. Az Észak-amerikai Egyesült Államokban 1 700 000 jenkai büszkén magyarnak vallja magát, bár

közülük csak 700 000 tud magyarul. De ezek közül is többen tanulnak meg újra magyarul.

Végezetül a *Ladó* családnévről. Egy gimnáziumban egy ízben szó volt a névmagyarosításról. Egyik tanuló közbeszólt: „Ladó is magyarosítsa meg a nevét”. Úgy látszik, ezt többen nem tartották magyar névnek. Pedig jórészt az erdélyi Csík és Udvarhely megyében fordul elő. Tehát székely név. Persze, sok nyelvben előfordul ilyen vagy hasonló családnév. Például Nyíregyházán él egy *Ladó-Orosz* kettős családnévet viselő, ruszin származású magyar. Azért kapta a *Ladó* nevet, mert ruszin édesapjának keresztneve *Vladimir* volt. Ennek a ruszin beceneve *Lado*. Azért lett még Orosz is, mert a magyarok a ruszinokat oroszoknak nevezték (vö. kisorosz). A szlovének közül ismeretes Lado Pesovar táncdalénekes neve. Itt *Lado* csak keresztnév (Vladimir). Az olaszok és a spanyolok között is van több *Lado*. Az olasz *Lado* valószínűleg a lato (oldal) nyelvjárási változata. A spanyolban a *lado* valóban oldalt jelent. A magyarban is van Oldal családnév. A bolgárban van *Ladov* és *Vlado* családnév. Ez a Vladimir becézője. Hindi nyelven a *lado* szó kedvest jelent. Elégge nemzetközinek látszik tehát ez a név. Ettől függetlenül azonban jórészt székely név.

A budapesti telefonkönyben a legtöbb *Ladó* székely származású.

A családnévek származásáról tehát a laikusoknak és, sajnos, a nyelvészek többségének is a nagyon téves nézetei vannak.

Néha a fordításnak vélt névmagyarosítás is téves. Pl. *Békefi* a *Friedmann*-ból. A német név ugyanis nem közvetlenül a *Frieden* (béke) szónak, hanem a *Friedrich*-nek a származéka (vö. *Petermann*, mely a Peter változata).

• Periodika •

Hasonló a gyakran *Hofmann*-ból magyarosított *Reményi*. Ez ugyanis a szlovák *Remenik*-ből (=szíjgyártó) is származhat.

A magyarosnak látszó családnév sem mindig magyar eredetű. Legjobb példa erre a *Páskándi* név. Ez ugyanis nem helynévből, hanem a román *Pașcan* névből származik.

Az idegen eredetű magyaros családneveket valójában magyarnak tekintethetjük. Tehát a *Lányi*, *Páskándi*, *Reményi* stb. nevek magyar nevek. A *pálca* is magyar szó, noha sláv eredetű. Az eredetéről ugyanis senki nem tehet, ezért a származás se nem isteníthető, se nem szégyellhető. *Zsallai Zsolt* (*Edes Anyanyelvünk*)

Disznó

az emberben

„Ha valaki sertéskarajt vagy natúrsetet vacsorázik, 75 százalékos kannaibilizmust hajt végre” – hökkenti meg a laikus érdeklődőt Perner Ferenc professzor, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Transzplantációs Klinikájának igazgatója, egy nemrégiben Magyarországon megrendezett nemzetközi szervátültetési konferencia főszervezője. A sertés genetikai állománya ugyanis – magyarazza – az említett arányban egyezik meg az emberével, arról nem is szólva, hogy emésztőrendszere, belső szervei mind nagyságukat, mind működési funkcióikat, anyagcseréjüket tekintve sok hasonlóságot mutatnak. „Épp ezért – folytatja a professzor – már régóta felvetődött a kérdés, mi lenne, ha a meghibásodott emberi szerveket sertés-szervekkel pótolnánk”. Perner professzor szerint azonban ebből annyit sikerült megvalósítani, hogy bizonyos genetikai manipulációk révén az ember immunrendszere nem lökne ki azonnal a számára teljesen idegen testet, s ennek alapján, például a „szimpla” vérpumpaként működő szív esetében talán már a hosszabb távú sertés-ember együttműködés is elképzelhető.

A jelenlegi géntechnológiai ismeretek szerint azonban – egy arpa emberi génrészlet beültetésével – egyelőre csupán annyira képesek beavatkozni a megtermékenyített sertéspetesejt génállományába, hogy a felnövekvő sertés szívében az érfalak ismerősnek tűnjenek az emberi szervezet „barát-ellenség”-felismerő sejtjei számára. Perner professzor hangsúlyozza, hogy ez egyelőre csak arra lehetne elegendő, hogy a sertésszív ne azonnal lökődjek ki. Azt viszont még senki nem tudja, mi történne, amikor később, az emberi védelmi sejtek mégiscsak átjutnak az emberivé tett sertésszív érfalain. Az „igazi” megoldás az volna, ha – ugyancsak génmanipulációval – olyan sertést hoznánk létre, amely teljesen humanizált, így az emberi szervezet annak minden porcikáját képes lenne – immár nem csupán táplálékként – befogadni. Am ez, miként az is, hogy egyes emberek, szintén génmanipulációval, individuális és szükség esetén igénybe vehető szervbankra teygenek szert egy sertés testében – bár ma már több mint elvi lehetőség – egyelőre nem valóság. Miként a már két évvel ezelőttre beharangozott, angol tudósok által a jövő hónapra ígért, első sertésszív-beültetés sem, amire borúlátó jóslatok szerint az ezredfordulóig valószínűleg már nem is kerülhet rá sor. Perner professzor mindazonáltal arra hívja fel a figyelmet,

hogy már az eddigi kutatásoknak is van egy sor hasznosítható mellékterméke. Egyebek mellett az ipari méretekben előállított és sok százezer cukorbeteg életét segítő, a disznók mellékvesekérgében előállított, humanizált inzulin.

Az emberéhez közelítő agyterfogatall rendelkező sertés az állatok viselkedésével foglalkozó szakembereket, az etológusokat is régóta foglalkoztatja. „Az állati értelem és intelligencia persze nem vethető össze az emberével, sőt különbséget kell tennünk faj és faj, élőhely és élőhely között is” – mondja előljáróban Keszthelyi Tibor etológus, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tanszékvezető tanára. Mindazonáltal a viselkedéskutatók által kidolgozott, úgynevezett útvesztőszisztéma segítségével mérhető az egyes fajok értelmi képessége. Ilyenkor a kutatók egy bonyolult labirintus-szerű öltövény végpontjára valamely, az adott állat által kedvelt, inycsiklandó csemegét helyeznek el, s azt vizsgálják, hogy az állat milyen gyorsan, s milyen útvonalon jut el odaig. „A sertések

még a legkomplikáltabb útvesztőkben is nagyon gyorsan feltalálják magukat, s huszonnégy óra alatt tökéletesen feltérképezik és megismerik az új világot” – mondja Keszthelyi, aki kísérletei során arra is fényt derített, hogy a koszmocskos hirben álló disznók nagyon könnyen szobatisztává nevelhetők, s akár kutyaként pórázon is sétáltathatók.

„Az állati, s ha jobban belegondolunk az emberi intelligencia sem jelent mást, mint a megváltozott, újszerű körülményekhez való alkalmazkodás képességét és sebességét” – ad magyarázatot a Keszthelyi Tiborral több kutatásban együtt dolgozó német etológus és disznófarm-tulaj-

• Periodika •

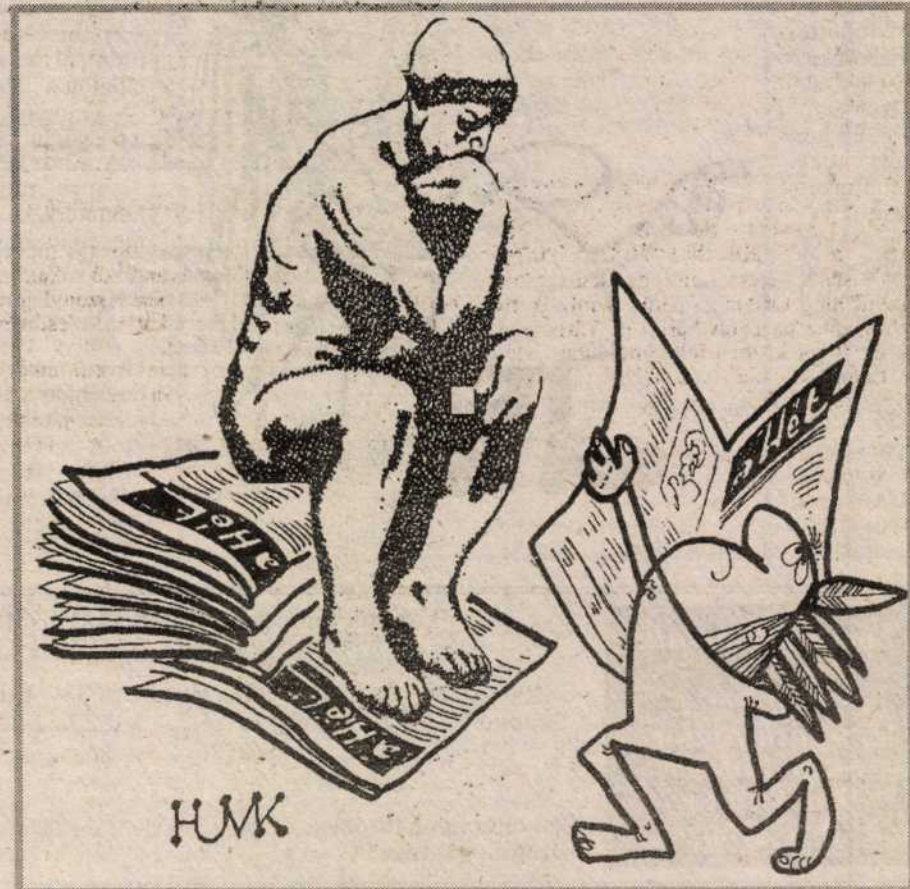
donos Peter Schwartz. „Furcsamód ebben még a sertések között is van és nem is kevés különbség – folytatja. „Tapasztalataink szerint ugyanis a magyar mangalica egyike a legintelligensebb fajtáknak. Ez többek között arra is magyarázatot ad, miért e fajtából válogatják ki a cirkuszi idomárok – az olykor természetellenes magatartást követelő – attrakcióikhoz a számoló és tüzes karikákon átugró csodasertéseket.

A disznók ugyanakkor már sokkalta korábban is foglalkoztatták az embereket, igaz nem a mostani tudományos, hanem a tradicionális, mitikus világszem-

lélet alapján. Az étkezési célokból már a földművelés kezdete óta, régészek szerint megközelítőleg 20-25 ezer évvel ezelőtti háziastott emlős állat kövérsége miatt keleten olykor a bőség szimbólumaként szerepelt, ugyanakkor az általános tudatlanság s az ezzel párosuló állatias érzékiség, a sötét indulatok, a falánkság és a testiség megtestesítőjeként is számon tartották. A mitológiákban a disznó Földlény vagyis a sötétség és a mélység titkainak tudója és őrzője. A hindu teremtéstörténet elején Visnu isten például vaddisznóvá változva a tenger mélyéből hozta fel a felszínre a Földanyát, megteremtve ezzel a szárazföldi és az emberi lét lehetőségét. Egyiptomban a disznó maga volt a Tejút, hiszen a néphit szerint Nut istennő anyakocaként esténként megszüli csillagmalacait, majd reggelre kelve felfalja azokat. A görög mitológiában a sertés a szenvedélyes hadisten Arész és a termékeny földanya Déméter szent állata, ám görbe agyara és éjszakai, „sötétben turkáló” életvitele miatt az év felében Hádész feleségévé vált alvilág társuralkodójának, Perszeponének is társa. Így az sem véletlen, hogy a kalandvágyó Odüsszeusz testi vágyaktól felajzott társait Kírké, a boszorkány disznókká változtatta.

A monoteisztikus vallások térnyerésével az egyiptomiaktól kezdve a görögöktől évente egyszer-kétszer szakrálisan feláldozott – és természetesen szent edelként elfogyasztott – disznó és húsa tilalmas dolog lett. Az iszlám és a kereszténység által is sokra tartott Szent Kelemen szerint ugyanis kizárólag azok a megvetendő istentelenek fogyasztanak sertéshúst, akik csak érzékeiknek élnek. Jól mutatja ugyanakkor a korai állategészségügyi előírásokat ideológiai köntösbe burkoló egyházatyák józanságát, hogy míg a modern hűtési, tárolási technológiák híján a forró Közép-Keleten élő mohamedánok és zsidók egyáltalán nem ehetnek a könnyen romló húsú disznóból, addig a hűvösebb, kontinentális éghajlatú Európa keresztényei a bőjtös napok kivételével nyugodt lélekkel falatozhatnak belőle.

Az ősi magyar hitvilág számos esetben szintén az ördögi, démoni erővel azonosítja a feldolgozott állapotában egyébként igencsak kedvelt derek hizót: Luca napján a boszorkányok például diznóháton lovagolva osztják a rontást. Igaz ugyanakkor, hogy a magyar népmesék szór- azaz vaddisznója vagy csíkos vadmalaca – az etológusok magyarázataiban legalábbis – csodatévő táltos, aki, mint az Égigérő fa címen ismert „eposzban” bizonyos igék parancsának engedelmeskedve segít a bajbajutott hősön. Ugyanakkor a néprajzkutatók állítása szerint a faluhelyen zimankós hajnalokon máig gyakorolt disznóölés téli napfordulóra időzített „szertartásának” gyökerei szintén az alvilágnak bemutatott rituális áldozatokig nyúlnak vissza. Ennek szimbolikus jelentőségével azonban a produkcióban áldozatként szereplő disznó – bármily intelligens – valószínűleg nincs tisztában. (*Heti Világgazdaság*)

Maratoni (1.)

Amikor megláttam a képernyőn, nem akartam hinni a szememnek. Fidel Castro nyalka tábornoki egyenruhájában igazán nem mutatott 71 évesnek, az pedig, hogy ismét csaknem hét órán át egyfolytában beszélt – mint a jelentésekben fogalmaztak: hozzászólt – pártjának 5. kongresszusán, egyenesen lenyűgöző.

Ami engem illet, aki igazán nem születtem szónoknak vagy tanárnak, és fél óras szövegelés után jobbra már köszörülhetem a torkomaf, ezek a maratoni teljesítmények bámulattal töltenek el. Ebben a legfőbb vezető, a „lider maximo” – magam is hallhattam – felülmúlhatatlan. A dolognak már 22 éve, de ma is jól emlékszem, mint újságírói pályám egyfajta negatív csúcspontjára. Mondhatnám úgy is, mélypontjára.

Pedig Castroval, aki végig kísérte életünket egyfajta stabil pontként a latin-amerikai térség távolában, jól kezdődött újságírói kapcsolatomban. Az ötvenes évek végén fiatal külpolitikusként, ha jól emékszem, a *Magyar Ifjúságha* kerekítettem csinos cikket Batista bátor ellenfeléről, aki a diktatúra szemébe mondta híres perében az igazságot, majd a Sierrában, a megközelíthetetlen hegyek között vívta küzdelmét a zsarnok elűzéséért.

A képlet világos volt, akkoriban már olyannyira, hogy nagy amerikai lapok merész riporterei keresték fel a hegyi ösvényeken a gerillavezért, miközben Batista washingtoni sajtója egyre rosszabb lett. Uncle Sam számára kényelmetlenné vált a korrupt Batista, viszont egyes amerikai körökben sokat ígérőnek tűnt a rettenthetetlen barbudo, a fiatal, ám szakállas forradalmárok vezetője, aki ráadásul nem óhajtotta megosztani a meglehetősen erős kubai kommunista mozgalommal a diktátor elűzésének feladatát.

Valamelyik nagy amerikai magazin cikkére alapozódott az én írásom is, amely igen hamar látnokinak bizonyult, mert Castro valóban bevette Havannát. Ez ugyanolyan meglepetés volt, mint később Saigon eleste – vagy még olyanabb, mert akkor még nem állt mögötte valamely kommunista nagyhatalom.

A barbudo és csapata azonban később keserű csalódást okozott Washingtonban: a polgári demokratákat hamarosan kiszorította soraiból, a demokrácia helyett a szocializmus és főleg az egypártrendszer felé indult meg, s mivel ebben Washington leplezetlen nyomással próbálta megakadályozni, egészen az embargó elrendeléséig, egyre erőteljesebben támaszkodott Moszkva segítségére. Ezzel a Sierra hőse a világpolitika közepébe masírozott. Következett a Disznó-öböl, amikor is az éppen hivatalba lépett fiatal amerikai elnök John Kennedy áldását adta a CIA által előkészített nyílt fegyveres támadásra, majd amikor kitűnt, hogy az korántsem lesz fátklyásmenet, visszavonta a tervezett amerikai légitámogatást. Mi két éjszaka virasztottunk az MTI naphegyi szerkesztőségi termében, s mire hazamentünk, Fidel és testvére, Raul a gyorsan mozgósított véderők élén szétverte a Baja Cochonba hajózt kubai „ellenforradalmár” inváziós hadtestet.

Aztán 1962-ben a rakétaválság következett, itt már igazán nagy volt a tét: nemes egyszerűséggel az emberiség. Ha valaki elfelejtette volna az ügyet (a meg nem vívott háborúkat hajlamosak vagyunk feledni), vagy netán csak azután született: a magát továbbra is fenyegetve érző Castro készségét kihasználva Nyikita Szergejevics Hruscsov belevágott a Szovjetunió néhány évtizedes történetének leghajmeresztőbb kalandjába: atomrakétákat kezdett telepíteni Kubába, „Amerika hátsó udvarába”. Persze, a legnagyobb titokban. Csakhogy ekkor már nem voltak titkok: az U2-es gépek légifelvételien az amerikai elemzők pontosan kimutatták, hogy azok a ponyvával letakart óriás hurkák, amelyek a Kuba felé tartó orosz kereskedelmi hajók fedélzetén nyúlnak el, rakéták, azok az őserdei kisüzemek, amelyek Kuba hegyeiben nőnek ki a földből, kilövőtámaszpontok.

Kennedy, akit Hruscsov megelőző bécsi találkozójukon tejfölgösszájú kisfiúnak tekintett, elrendelte a tengeri zárlatot és felszólította a Szovjetuniót, vonja ki meglévő rakétáit a szigetországból és fordítsa vissza Kuba felé tartó hajóit a maguk rakományával. A lapokban megjelentek a fotók a tengeren felsorakozó

amerikai naszádok, cirkálók végtelen láncáról. Ha a szovjetek megpróbálnak áthaladni közöttük, tüzet nyitnak. Amire akár atomfegyverrel is érkezhettek a válasz: Hruscsov akkoriban azzal dicsekedett, hogy gyáraiban úgy készülnek a rakéták, mint a kolbász. Éjszaka ismét fennmaradtunk az MTI-ben. Sorra érkeztek a jelentések. Még 200 mérföld választja el a szovjet és az amerikai hajókat. Még 150. Még...

Nem emlékszem már, milyen messze voltak egymástól, amikor a portáról felszólt az ügyeletes, hogy „Kovács ezredes plusz két fő” kíván fejönni a szerkesztőségbe. A dolog nem keltett különösebb feltűnést az éjszakai műszak izgatott tagjai között, akkoriban sokan érkeztek különböző testületektől, bár igazán nem tudom, mit kellett volna tenni Soroksáron, ha a Karib-tengeren eldörögnek a hajóágyúk. Így az ügyeletes szerkesztő egy meglehetősen sikamlós viccel igyekezett oldani a hangulatot, és az asztalon ülve a poénhoz közeledett, amikor kitárult az ajtó. Belépett Kovács ezredes, akit nem ismert, mögötte pedig Kádár János, a hazai lider maximo, meg Biszku Béla, a belügyminiszter, akiket viszont rögtön, ámulva felismert.

A felugró szerkesztőknek Kádár intett, hogy fejezzék be a viccet, majd az ügyeletes től kért tétjezotatást a helyzetről – Moszkva, úgy látszik, nem kényeztette el túl pontos információkkal a hű szövetségeseiket. Kovács ezredes és „kísérete” hajnalig maradt: addig, amíg ki nem tűnt, hogy az orosz hajók visszafordulnak, a harmadik világháború elmarad. Akkor Kádár meghajolt a maga szögletes módján, és megkönnyebülten távozott. Aligha hiszem, hogy túlságosan határos védelemmel állt készenlétben arra az esetre, ha Hruscsov nem hátrál és a bombák elkezdnek potyogni mindkét oldalon. Elvégre éppen Kádár fogalmazott valahogy úgy, hogy ha a szovjetek és amerikaiak elkezdik bombázni egymást, Magyarországnak az is elég, ami csak úgy véletlenül esik le útközben.

A lider maximo egyébként Kubában nagyon rossznéven vette, hogy Hruscsov nem tanítja mőresre az imperialista Amerikát és visszavonja a rakétákat országából. A sebtében Havannába küldött rávasz örmény vezető Mikojan kénytelen volt vagy egy hónapig maradni, amíg valamennyire sikerült kiengesztelnie a kubai vezetést – főleg a kőolajszállítások ígérétevel. Pedig Castronak nem volt igaza: a rakétaválság nyertese ő volt, hiszen a veszélyes fegyverek kivonásáért cserébe Kennedy megígérte, hogy nem szervez a Baya Cochonhoz hasonló újabb támadást a szigetország ellen, és ehhez tartotta magát azóta is minden

utóda – pedig tudjuk, hogy ezen a féltekén azóta lezajlott egy-két sikeres amerikai rendteremtő katonai expedíció demokrácia-ügyben vagy egyéb tekintetben rosszkalkodó kormányok eltávolítására. No persze, Kuba nehezebb falat, mint mondjuk Haiti vagy Grenada...

Arra, hogy a kubai „minicsoport” ügyére a rakétaválság előtt vagy után került sor, már nem emlékszem pontosan – ám kétségtelen, hogy itt akaratlanul is mérhetetlen kárt okoztam a püspöki tekintélynek. Fiatal külpolitikusként ugyanis előadásokra hívtak a „békepapokhoz” – vagyis azokhoz, akik bizonyos fokig készségesek voltak az állammal való együttműködésben. Az ilyen alkalmak egyfajta láthatatlan politikai koreográfia szerint alakultak. A hallgatóság egyrészt elvárta, hogy az előadó olyan részleteket és összefüggéseket tárjon fel a nyugati sajtó alapján, amelyeket a magyar lapokban nem olvashat, ami az előadó számára is kellemes feladat volt, másrészt fenntartotta magának azt a jogot, hogy kérdések címén kifejtsék békepapként is meglehetősen csípős véleményét a dologról.

Történt pedig, hogy az el lider maximo Kubában nem csak a polgári riválisokat számolta fel, hanem a hegemonia-harcban szembe került a kommunistákkal is, noha a hatalom meghódítása után már szövetkezett velük. A kellemetlenkedő csoport – illetve ahogy Castro elnevezte őket: a minicsoport – tagjait letartóztatták, perbefogták, elítélték. Moszkva kissé neheztelt, de tudomásul vette a dolgokat. Az ugyan veszteség volt, hogy a kommunista pártot Castro felszámolta, de ennél jóval többet ért, hogy ő maga vállalta fel annak ideológiáját. Ettől fogva Kubában a kommunizmus

Más tájakon

tekintetében is Castro lett az első számú illetékes, aki polgári forradalmárból ily módon marxistává képezte át magát, kifejezve annak kubai változatát.

Hogy mi köze ennek a békepapokhoz? Csak annyi, hogy akkortájt tartott előadásom után, amikor a kölcsönösen legérdekesebbnek tartott kérdésekhez értünk, egyikük hirtelen a minicsoport ügyét hozta elő. A mi egyházunk megérte, mondta, hogy kormányunk segíti Afrika, Azsia, Latin-Amerika forradalmi népeit és azok vezetőit, hiszen a társadalmi haladásért küzdenek. Azt azonban előadó urunk válaszából szeretnénk megérteni, miért támogatjuk mi Kuba jelenlegi vezetőit, amikor azok börtönbe csukják a leghaladóbb embereket?

Rögtön látszott, hogy nem lesz könnyű a válasz a haladó embereket féltő kérdezőnek. Mindenesetre mély lélegzetet vettem és belefogtam. Hogy ti a kubai helyzetet nem lehet ebből az egy epizódból megítélni. Gondoljuk el, honnan indult el ez az ország, amely szinte Amerika, „hátsó udvara” volt, egyfajta nagy szórakozóhely, csupa kaszinó, szórakozóhely a jenkí urak számára. A forradalom győzelme előtt csak a prostituáltak száma...

Ezt a lenyűgöző számot valahol egy cikkben olvastam, de amikor ideértem, hirtelen ráébredtem, hogy bizony egyáltalán nem emlékszem rá. Lázasan törtem az agyam, vajon ötezer vagy ötszáz ezer, mennyi lehet az üzletszerűen kéjelgett és azóta jobb útra térített kubai nők száma, amikor zavaromat látva a mellettem ülő püspök, aki mintegy jelenlétével biztosította, hogy a békepapok serege megtöltse a termet, megszólalt: – Negyvenezer...

Az első pillanatban tátva maradt a szám erről az oldalról igazán nem számítottam segítségre, aztán előntött a hála:

– Ó, mondtam megkönnyebbülve, köszönöm szépen, a püspök úr pontosan tudja.

A következő másodpercben, amikor a mindent elsöprő reakcióból kitűnt, hogy a békepapok humorérzéke erősebb, mint hierarchikus tisztelete, már megértettem végzetes hibámat, de ekkor meg a püspök jött zavarba, a mikrofonhoz hajolt és magyarázólag hozzátette:

– En ugyanis jártam Kubában... Amivel persze csak súlyosbította a helyzetet. Az ezt követő hangrobbanást nem akarom bővebben ecsetelni, de néhány perc múlva azért folytatni lehetett a kérdés-felelet játékot, és a püspök is előadta, hogy a kubai út előtt, az utazásra felkészülve olvasta azt a bizonyos számot. Becsületére váljon, megértette a helyzet véletlen komikumát és nem mondta le az előadás után esedékes ebédmeghívást.

Folytatjuk

Főszerkesztő
Gálfalvi Zsolt

Főszerkesztő-helyettes
Ágoston Hugó

Olvassószerkesztő
Kacsir Mária
Grafikai szerkesztő
Gyarmath Annamária

Főmunkatársak:

Egyed Péter
Horváth Andor
Sütő András
Szász János
Toró Tibor

Lapunk támogatói a MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTERIUM
□ az EMKE □ a SOROS ALAPÍTVÁNY

Szerkesztőség és kiadóhivatal: București 33 – Bukarest 33, Piața Presei Libere 1. – Szabad Sajtó Tér 1. Telefonszámaink: 222.48.39, 222.78.35. Postai irányítószám: 79776. Postafiókszám: 33–39.

Számítógépes tördelés:
Drághici Manuela

Nyomda:
Tipografia „ANA”